

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

AMBROGIO A. CAIANI FLIRTOVANIE SO ZLOM

Katolícka cirkev
v ére totálnej vojny
a globalizácie

Dvadsaťte storočie bolo pre Boha zlým obdobím. Nietzsche ohlásil jeho smrť v roku 1888. Večnú bytosť musela táto správa veľmi nemilo prekvapiť. Vzťah medzi najvyšším božstvom a jeho tvorstvom bol v uplynulom storočí zložitý. Dve svetové vojny a rysujúca sa environmentálna katastrofa spochybňujú vieru vo vrozenú dobrotu ľudstva.

premedia

HISTÓRIA

premedia

AMBROGIO A. CAIANI

FLIRTOVANIE SO ZLOM

Katolícka cirkev v ére totálnej vojny a globalizácie

Z angličtiny preložil
Tomáš Mrva

premedia

Ambrogio A. Caiani: Flirtovanie so zlom

Prvé vydanie

Copyright © Ambrogio A. Caiani, 2026

This translation of *Flirting With Evil* is published by arrangement with
Bloomsbury Publishing Plc

Translation © Tomáš Mrva, 2026

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2026

ISBN 978-80-8242-491-4

Venované Deanovi

Svoj zrak upieram na vrchy: príde mi odtiaľ pomoc? Pomoc mi
príde od Pána, ktorý stvoril nebo i zem. (Kniha žalmov 121, 1 – 2)

Obsah

Predslov 11

- 1 Vytiahnite padací most! Pius X. (1903 – 1914) 17
- 2 Prvá svetová vojna (1914 – 1918) 51
- 3 Katolicizmus a nacionalizmus (1918 – 1929) 77
- 4 Neofaustovské zmluvy: korporativizmus
a konkordáty (1929 – 1939) 123
- 5 Kde je Boh? Cirkev a druhá svetová vojna (1939 – 1958) 173
- 6 Kompromis: Druhý vatikánsky koncil,
záblesk moderného sveta (1958 – 1978) 227
- 7 Poľská reakcia 273
- 8 Štyri škandály a jedna abdikácia (2005 – 2013) 317

Záver: Kto som, aby som súdil? 351

O autorovi 367

PodĎakovanie 369

Poznámky 373

Predslov

Dvadsiate storočie bolo pre Boha zlým obdobím. Nietzsche ohlásil jeho smrť v roku 1888. Večnú bytosť musela táto správa veľmi nemilo prekvapiť. Vzťah medzi najvyšším božstvom a jeho tvorstvom bol v uplynulom storočí zložitý. Dve svetové vojny a rysujúca sa environmentálna katastrofa spochybňujú vieru vo vrodennú dobrotu ľudstva.

Mark Mazower príhodne nazval dvadsiate storočie „temným kontinentom“. V štyridsiatych rokoch sme boli svedkami toho, ako ľudstvo kleslo na dno. Počas nacistickej genocídy bolo v rokoch 1942 až 1945 v Auschwitzi zavraždených viac ako milión židov a ďalších prenasledovaných menšín a to bolo len jedno z miest, kde nacisti zabíjali.¹ Holokaust a s ním spojené priemyselné krviprelievania sú prekážkou toho, aby sa ľudstvo usilovalo hľadať zmysel. Nábožných ľudí vedie až ku koreňom otázky zla: ako môže dobrotivé božstvo dopustiť také masové vraždenie a takú bezohľadnú krutosť? A predsa sa aj v najbezútešnejšom zúfalstve prejavili kresťanské skutky lásky.

Večer 28. júla 1941 sa odohrala chvíľa nezmyselného a bezdôvodného zla. V Auschwitzi kvílili sirény, ktoré oznamovali, že sa v tábore niečo stalo. Šesťsto väzňom v bloku číslo 14 nariadili, aby sa zoradili pred preplnenými ubikáciami. V tom čase väznili v koncentračnom tábore prevažne Poliakov určených na otrockú prácu a údajných disidentov. Ešte sa nestal továrňou na smrť ako konečné riešenie. Týmto mužom oznámili, že jeden z nich ušiel. Museli niekoľko hodín stáť a čakať, či niekto z nich utečenca zradí.

Objavil sa Karl Fritzsche, zástupca veliteľa tábora. Zhromaždeným povedal, že utečenca nechytí a bude nasledovať odplata. Náhodne vyberú desať mužov, ktorých nechajú umrieť od hladu. Fritzsche chodil zlostne hore-dole popred rady vydesených väzňov. Nechal ich hádať, kto

bude obeťou jeho svojvôle. Nakoniec si vybral aj posledného z desiatky, ktorá mala zomrieť. Namieril ukazovák na Franciszka Gajownicza, tridsaťdeväťročného poddôstojníka poľskej armády. Hoci nebol žid, celú jeho rodinu zatkli, lebo bol podozrivý z účasti na odboji. Keď sa Gajowniczek dozvedel o svojom osude, rozplakal sa. Už nikdy neuvidí svoju manželku a deti. Medzi zhromaždenými to zašumelo, keď boli svedkami hrozného výjavu, ako človek prosí o život. Z ničoho nič postúpil vpred útly, krehký plešivejúci muž. Uhladenou nemčinou povedal: „Chcel by som zaujať miesto tohto väzňa.“ Potom ukázal na Gajownicza a povedal: „Nemám manželku ani deti, som starý.“²

Nastalo ohromujúce ticho. Potom sa Fritzsche, ktorý nebol známy intelektuálnou zvedavosťou, spýtal: „Kto ste?“ „Som kňaz,“ odpovedal neznámy muž. „Žiadosť schválená,“ odvrkol zástupca veliteľa tábora. Tým desiatim mužom potom prikázali vyzliecť sa donaha a vojsť do podzemnej kobky, kde zomrú. Zachovalo sa niekoľko spomienok väzňov a dozorcov. Dôstojne vyzerajúci kňaz, ktorý obetoval svoj život za cudzieho človeka, sa stal duchovným vodcom ostatných deviatich odsúdencov na smrť. Viedol ich modlitby, chválospevy a dokonca si s nimi spieval. Nikdy sa nestážoval a nikdy nič nežiadal. Podmienky v tomto podzemnom pekle boli nepredstaviteľné. Po dvoch týždňoch modlitby a odriekanie ruženca pomaly ustali. Nastalo ticho. Dozorcovia SS 14. augusta potvrdili, že všetci desiatim muži zomreli.³

Posledným, kto zomrel, deň pred sviatkom Nanebovzatia Panny Márie, bol práve kňaz. Volal sa Maximilian Kolbe. Katolícka cirkev si jeho obeť uctila tým, že ho 10. októbra 1982 vyhlásila za svätého. Podľa mnohých bol živým stelesnením toho najlepšieho, čo môže katolicizmus poskytnúť svetu. Kolbe bol stelesnením citátu z Evanjelia podľa Jána (15, 13): „Nik nemá väčšiu lásku ako ten, kto položí svoj život za svojich priateľov.“ Kolbe zomrel, aby úplne cudzí človek mohol žiť. Jeho mučeníctvo predstavuje výzvu na mnohých úrovniach. Úplne úprimne, keď z nás by boli ochotní zomrieť za niekoho iného?

A predsa žiadny človek, dokonca ani svätec, nie je dokonalý. Kolbe napísal novinové články, v ktorých odsudzoval židobolševické sprisahanie, narúšajúce európske hodnoty a peňažníctvo. Bol mužom svojej doby a niesol v sebe vtedajšie predsudky. Keď bol v tridsiatych rokoch vedúcim františkánskej misie v Japonsku, jeho poľskí spolubratia ho považovali za tvrdého rozdeľovača úloh bez zmyslu pre humor. Pre tohto

zachmúreného muža viera nebola intelektuálnou salónnou hrou, ale niečím, čo treba prežívať.⁴ Aj tak ho však mnohí mali radi; hoci Japoncov, s ktorými sa stretol, na katolícku vieru neobrátil, považovali ho za prívetivého a jeho misionársky leták čítali so záujmom.

Krátko pred pádom komunizmu, v roku 1987, dostal Kolbeho niekdajší kláštor v Niepokalanówe a okolité ženské kláštory ako dar stovky japonských čerešní. Tieto kvitnúce stromy na počesť svätého mučeníka mali symbolizovať mier medzi Západom a Východom. Spisovateľka Naoko Abeová pri návšteve týchto miest v roku 2023 zistila, že navzdory všetkému prežili iba tri čerešne. Tieto osamotené stromy pretrvali ako svedectvo Kolbeho obety a životov, ktoré ovplyvnil.⁵ Po vojne sa Gajowniczek stretol s manželkou, ale ich deti počas holokaustu zahynuli. Tento poddôstojník strávil zvyšok života udržiavaním pamiatky muža, ktorý mu zachránil život.

Katolicizmus zrodil a naďalej vychováva mnohých ľudí z podobného cesta, ako bol Kolbe. Týchto žijúcich svätcov nájdete zvyčajne vo farnostiach a v misiách rímskokatolíckej cirkvi. S mnohými som sa stretol; ich schopnosť dávať bez toho, aby očakávali odmenu, je hlboko dojímavá. Vypovedá o revolučnosti a ohromnom potenciáli skutočného kresťanstva. Títo ľudia obývajú a obohacujú periférie, na ktorých slúžia. Tak ako galilejský zakladateľ ich náboženstva sú katolíci najlepší, keď sú spoločenstvom rovných. Kanonickí právnici a vysokopostavení preláti sú nevyhnutní, ale obmedzení tým, že musia pôsobiť vo svetských sférach politiky a financií. To robí z katolíckej cirkvi extrémne zložitú organizáciu. Nohami stojí pevne na zemi, zatiaľ čo ruky vystiera k nebesám. Táto kniha rozpráva príbeh o tom, ako katolícka cirkev čelila mnohým politickým a sekulárnym výzvam dlhého dvadsiateho storočia. Ako zistíme, je viac o politike náboženstva ako o náboženstve samotnom.

Aby som čitateľom pomohol zorientovať sa, načrtnem niektoré kľúčové body príbehu katolicizmu v dvadsiatom storočí. V roku 1870 Taliansko dobylo Rím a Vatikán prišiel o svoje pozemské kráľovstvo. Stal sa neuznaným štátom v štáte.⁶ Trvalo takmer šesť desaťročí, kým sa vyriešila otázka postavenia pápeža v modernom svete, a rímskokatolícka cirkev vstúpila do dvadsiateho storočia sužovaná strachom a údajnými nepriateľmi. Liberalizmus, socializmus a nacionalizmus boli učenia, ktoré súperili s mileniálnym učením pápežského úradu a dostávali sa s ním do konfliktu. Staré spojenectvo trónu a oltára, ktoré udržiavalo rímsku

cirkev od stredoveku, sa rúcalo. Monarchovia a šľachta boli odvrhnutí na smetisko dejín.

Po prvej svetovej vojne rímskokatolícka cirkev prišla o politických priateľov. Vzhľadom na nedôveru pápežov k demokracii a liberalizmu bolo nepravdepodobné, že cirkev ľahko nájde spoločnú reč s politickými stranami založenými na plurazime. Katolícka cirkev bola v jadre autoritárskou inštitúciou, ktorá verila (a stále verí), že je správcom „jedinej pravdy“, nie „akejkoľvek pravdy“, ktorý je vyvolený Bohom. Neprekvapuje, že cirkev to ťahalo k autoritárskym formám politiky, ktoré sa v medzi-vojnovom období objavili v Taliansku, Španielsku, Portugalsku a do istej miery aj v Írsku. Uzavrela dohody s fašistickými diktátormi, ako boli Mussolini, Franco a Salazar. Ak boli pápeži duchovnými diktátormi, prečo by nemohli uzavrieť spojenectvá s pozemskými diktátormi? Výnimkou bol Hitler, s ktorým sa cirkev pokúšala dohodnúť, ale rýchlo prišla o všetky ilúzie, že ide o spoľahlivého sprostredkovateľa zladenia vzťahov medzi cirkvou a štátom. Jeho protikresťanský étos ho robil nebezpečným.

Flirtovanie katolíckej cirkvi s autoritárstvom a fašizmom stroskotalo na pohrome druhej svetovej vojny. Cirkev po roku 1945 zdráhavo akceptovala parlamentnú demokraciu. Kresťanská demokracia sa stala kľúčovým nástrojom, ktorým si rímskokatolícka cirkev zaistovala, že jej morálne normy, rodinné hodnoty a sociálne učenie budú ochraňovať tí správni politici. V šesťdesiatych rokoch sme boli svedkami najväčšieho a najkľúčovejšieho okamihu v ceste katolíckej cirkvi dvadsiatym storočím: rozhodnutí Druhého vatikánskeho ekumenického koncilu, ktorý zasadal v Ríme v rokoch 1962 až 1965. Na rozdiel od väčšiny koncilov nebolo jeho úlohou odsúdiť moderný svet. Cieľom tohto zhromaždenia tisícov biskupov bolo obnoviť a aktualizovať prax, učenie a hodnoty cirkvi, skôr sa s modernitou zosúladiť ako ju odmietať. Ján XXIII. nabádal koncilových otcov, aby sa vzdali pesimizmu a strachu. Ich miesto mal zaujať optimizmus a uvedomenie, že súčasný svet nie je len plný problémov, ale je aj bohatý na príležitosti.

Autor tejto knihy je neskrývaným a otvorene sklamaným zástancom Druhého vatikánskeho koncilu. Obdivujem jeho liturgiu v miestnych jazykoch, milosrdnú teológiu a hojnú nádej. Ale tí, ktorí hľadajú nostalgiu po zariekavaní v latinčine, zásobárne viery a neotrasiteľnú morálnu istotu, si, bohužiaľ, kúpili nesprávnu knihu. Plán, ktorý v šesťdesiatych

rokoch načrtlo 2 000 biskupov zhromaždených v Bazilike svätého Petra, bol veľkolepý. Vrátil cirkev k pôvodným hodnotám kresťanskej lásky a solidarity. Žiaľ, tento proces sa namiesto toho, aby bol začiatkom masovej obnovy, zastavil. Sexuálna a kultúrna revolúcia šesťdesiatych rokov desila prelátov po celom svete. Namiesto pokračovania v ceste, ktorú nastolil Ján XXIII., sa v osemdesiatych rokoch vrátila mentalita tradičnej cirkvi, ktorá pretrvala až do prvého desaťročia dvadsiateho prvého storočia.

Katolícka cirkev sa namiesto toho, aby vyhľadávala nové spoločenstvá a nové spôsoby prežívania viery, vrátila k zlovyku odsudzovať to, čoho sa obávala. Rímska kúria odsúdila slobodné matky, homosexuálov, výskum kmeňových buniek a teológiu oslobodenia. Jedinou prioritou sa stala ochrana katolíckeho učenia a reputácie inštitucionálnej cirkvi. Počiatkové opätovné zapojenie sa do fungovania sveta v šesťdesiatych rokoch ustúpilo na konci dvadsiateho storočia riadenému úpadku.

Pohroma nastala v deväťdesiatych rokoch. Jedno odhalenie za druhým ukazovalo, že hierarchia katolíckej cirkvi chránila páchatel'ov sexuálneho zneužívania na úkor ich obetí, aby udržala morálnu reputáciu a váženosť inštitúcie. Kostolné lavice sa v nedeľu vyprázdňovali a diecézy krachovali pod náporom hromadných žalôb podávaných na cirkev deťmi, ktoré zradila. Keď sa prach usadil, nepriateľskosť sa premenila na ľahostajnosť. Napriek najlepšej snahe pápeža Františka vrátiť sa na cestu, ktorá sa začala v roku 1963 Druhým vatikánskym koncilom, mal katolicizmus problém znovu nábrať silu vo svojich európskych a severoamerických baštách.

A tak nastupujeme na náročnú cestu katolicizmu dvadsiatym storočím. Je to príbeh fašizmu, genocídy a sexuálneho zneužívania, ale aj príbeh hrdinstva, súcitu a vzopretia sa diktatúram. Bez takýchto paradoxov by to nebol príbeh rímskokatolíckej cirkvi. Ako ľudská aj božská inštitúcia je zmesou toho najlepšieho aj najhoršieho zo sveta; je na čitateľovi, aby sa rozhodol, čo z toho prevažuje.

1. KAPITOLA

Vytiahnite padací most! Pius X. [1903 – 1914]

Dvadsiateho ôsmeho mája 1904 zišiel bolonský arcibiskup, kardinál Domenico Svampa po schodisku svojho mestského paláca na Via Altabella v srdci starého mesta. Bol to pomerne statný starec s okrúhlou vlúdnuou tvárou. Tváril sa veselo, ale jeho zamračené obočie prezrádzalo úzkosť z dňa, ktorý bol pred ním. Čakal naňho jeho koč. Keďže išlo o mimoriadnu udalosť, jeho kočiš a stajníci mali oblečenú plnú livrej, aby arcibiskupa sprevádzali na krátkej, ale dôležitej ceste. Šesť karabiniarov na koňoch, s chocholmi na čapiciach a v slávnostných uniformách malo sprevádzať toto cirkevné knieža na stretnutie s kráľom Viktorom Emanuelom III. Keď koč zastavil na Piazza del Nettuno (hlavnom bolonskom námestí), v dave zavládlo vzrušenie a prepukol jasot. Bolo to zvláštne, keďže Bologna bola najľavicovejším mestom v Taliansku, známym svojím antiklerikalizmom a republikánskym zmýšľaním. Len málokto očakával, že stretnutie preláta s monarchom vyvolá také šialenstvo. Mal to byť mierotvorný deň. V predchádzajúcich týždňoch sa vatikánski diplomati, tajní sprostredkovatelia a dvorania z kráľovského paláca zapájali do delikátnych rokovaní, aby obrúsili hrany stretnutia.

V katolíckej Európe bolo sotva nezvyčajné, aby kardinál pozdravoval panovníka, ktorý je na návšteve v jeho meste, ale v Taliansku sa takéto banálne zdvorilosti premenili na vrchol vzťahu medzi cirkvou a štátom. Dvadsiateho septembra 1870 vtrhol novo zjednotený taliansky štát do Ríma, čím ukončil vládu pápežov v strednom Taliansku. Odvtedy pápeži trucovali ako väzni vo Vatikáne, zatiaľ čo noví talianski králi

z rodu Savojských sa usadili na Kvirinálskom pahorku.¹ Skonfiškovali tam palácový komplex, ktorý dovtedy slúžil ako obľúbené letné sídlo rímskych pápežov. Dobrí katolíci, obzvlášť duchovní, dostali príkaz, aby sa vyhýbali akémukoľvek kontaktu s „uzurpátorským“ kráľom a jeho dvorom. Po takmer tridsiatich štyroch rokoch ľadovo chladných vzťahov sa zdalo, že nastáva istý odmäk. Tak Vatikán, ako aj Kvirinálsky palác definovali každý aspekt etikety, ktorú bolo treba počas kardinálovej audiencie dodržiavať. Kardinál mal byť prvý, kto sa stretne s kráľom, ktorý mu udelil súkromnú audienciu. Fúzatý a útlý (meral iba o málo viac ako meter päťdesiat) Viktor Emanuel pôsobil na verejnosti žalostne. Nebol však žiadny blázon a dostal najlepšie vzdelanie zo všetkých princov, ktorí sa kedy narodili v starodávnom rode Savojských. Vášnivo sa zaujímal o prírodné vedy a geografiu.² Kým britský kráľ Juraj V. zbieral známky, Viktor Emanuel zbieral zlaté mince (bol popredným európskym numizmatikom). Podľa všetkých svedectiev bol povestný svojou nudnosťou, čo je pre konštitučného monarchu skvelá vlastnosť. Z pohľadu Vatikánu bolo znepokojujúcejšie, že taliansky kráľ nebol veľmi nábožný a bol známy svojím antiklerikalizmom.

Svampa bol celý nesvoj. V predchádzajúci večer (27. mája) ho informovali, že kráľ bude rád, ak sa zúčastní na štátnom bankete, ktorý pri príležitosti jeho návštevy organizuje mesto. Kardinál namietal, že 28. mája je „popolcová sobota“, v katolíckej cirkvi deň pôstu, takže sa na večeri nemôže zúčastniť.³ Dvoranov to nevyrušilo a oznámili mu, že pripravia špeciálne „diétne“ menu, aby zaistili, že sa jeho pier nedotkne žiadne mäso.⁴ Kardinál poslal večer 27. mája náhlivý telegram, v ktorom informoval, že predbežne prijal pozvanie večerať na bankete po pravici kráľa. Nasledujúceho dňa o tretej popoludní prišiel telegram, ktorým sa kardinálovi zakazovala účasť na štátnom bankete. Bolo už neskoro. Svampa bol už na ceste. Autori novinových správ chválili zdvorilosť Viktora Emanuela voči cirkevnému hostovi. Kardinál a kráľ sa počas večere často zhovárali a bolo ich vidno, ako sa priateľsky smejú. Všetko vyzeralo dobre a noviny sprvu skutočne chválili tento pokus o zmierenie ako úspech.

Na druhý deň sa Svampa pravdepodobne zobudil s nevoľnosťou, keďže jeho „diétne“ menu tvorilo z veľkej miery maslo a mliečne výrobky a zapíjal ho najlepším burgundským vínom. Nemal mať dobrý deň. Jeho tajomník mu priniesol na striebornej tácke telegram. Svampa ho

znepokojene otvoril. Bol od pápeža, jeho tón bol rozhodne strohý. Slová bodali a spochybňovali jeho úsudok, keď večeral po boku talianskeho kráľa v deň pôstu. V telegrame dostal Svampa informáciu, že súhlas stretnúť sa s panovníkom mal len na ráno. Jeho účasť na bankete bola implicitným uznaním legitímnosti talianskeho štátu a jeho monarchu, ktorý si uzurpoval trón svätého Petra.⁵ Toto pokarhanie bolo pre cirkevné knieža ponižujúce. Ďalšou výmenou listov a telegramov dostal Svampa možnosť úplne vysvetliť svoje správanie a navrhol, že verejne prevezme zodpovednosť za svoj chybný úsudok. Pápež na zmiernenie situácie zdôraznil svoju dôveru v bolonského arcibiskupa, ale Svampa zostal v jeho nemilosti až do svojej smrti v roku 1907.

Dištancovanie sa Vatikánu od „diétnej večere“ kráľa s kardinálom spôsobilo v európskej tlači istý škandál. Katolícki kňazi a novinári tvrdili, že Svampa urobil hrubú chybu v úsudku. Vyzvali cirkev, aby sa nezmierila s bezbožným talianskym štátom, kým ten neodškodní pápeža za uzurpovanie jeho svetskej moci a neospravedlní sa mu. Sekulárna tlač zase kritizovala bigotnosť a úzkoprsoť katolíckej cirkvi, ktorá odmietala pochopiť úpadok svojej politickej moci a svojho vplyvu. Žiadala, aby katolíci uznali, že náboženská viera je súkromná záležitosť, ktorá môže mať len malý vplyv na sekulárnu politiku. Tridsiateho mája 1904 rokoval o bolonskej afére taliansky parlament. V odpovedi na priamu otázku o kráľovej návšteve liberálny predseda vlády Giovanni Giolitti vstal a povedal:

Náš princíp je takýto: cirkev a štát sú dve súbežné priamky, ktoré sa nikdynamusia stretnúť. Beda cirkvi v deň, keď by zasiahla do právomocí štátu.⁶

Aký rozruch spôsobila úbohá večera s deviatimi chodmi! Giolittiho reč bola varovaním pre cirkev, aby prestala popierať právo talianskeho štátu na existenciu a uznala jeho autoritu: táto výzva nebola prijatá ďalších dvadsaťpäť rokov.

Epizóda v Bologni zvýrazňuje mieru, do akej bol katolicizmus na prahu dvadsiateho storočia v stave obklúčenia. Strata kráľovstva v strednom Taliansku bola pre rímskokatolícku cirkev bolestná a stratu suverenity odmietala uznať. Pápeži neboli ochotní opustiť múry svojho obydľia ani uznať vonkajšiu realitu. Pius IX. vydal v roku 1868 dekrét *Non expe-*

dit, ktorým katolíkom zakázal vytvárať politické strany alebo hlasovať v demokratických voľbách. Katolicizmus sa sám uzavrel do geta, keď sa jeho oddaní nasledovníci takmer sto rokov vyhýbali kontaminácii modernitou.⁷ Zbožní ľudia boli vyzývaní, aby posielali svoje deti na cirkevné školy a univerzity, ktoré študentov chránili pred kacírskymi myšlienkami. Počas dlhého pontifikátu Leva XIII. (1878 – 1903) svitla nádej, že sa Rím môže zmieriť s modernou dobou.⁸ Tento postarší pápež bol erudovaný bývalý diplomat s prenikavým pohľadom a jemným orlím nosom. Chcel dosiahnuť dohodu medzi náboženstvom a moderným myslením. Za jeho pontifikátu sa prvýkrát otvoril pre akademikov vatikánsky archív. Lev XIII. propagoval a financoval štúdium dejín a Biblie. Existovala trvalá misijná činnosť mimo Európy. Cirkev získavala početných konvertitov v Afrike, Severnej Amerike a Ázii. Levova cirkev sa stala skutočne globálnou spôsobom, aký by bol v predchádzajúcich dvoch storočiach nepredstaviteľný.

Lev sa ukázal ako otvorený „sociálnej otázke“, keď v roku 1891 vydal encykliku *Rerum Novarum*.⁹ Týmto dokumentom sa podporovali práva robotníkov a nádenníkov na spravodlivú mzdu. Zároveň sa obhajovali bezpečné pracovné podmienky a základné sociálne zabezpečenie. Najdôležitejšie bolo, že sa katolíkom povoľovalo zakladať vlastné odborové združenia a v obmedzených prípadoch sa v encyklike schvaľovali štrajky ako legitímny nástroj boja proti nespravodlivosti. Zdalo sa, že pápež je na strane utláčaných a slabých.

Počas jeho pontifikátu došlo aj k istému politickému pokroku. Keď vyprchala nádej na obnovenie monarchie, vyzval pápež francúzskych katolíkov, aby sa zjednotili v podpore tretej republiky.¹⁰ V posledných rokoch svojho života naznačil, že cestou vpred by mohla byť istá podoba kresťanskej demokracie. Napriek takýmto znakom *détente* napätie pretrvávalo. Najväčším problémom zostávala „rímska otázka“. Vyskytli sa pokusy nájsť istú formu zmierenia s talianskym štátom. Tieto rokovania však stroskotali na skalách antiklerikalizmu laickej vlády na jednej strane a na neústupnosti pápežského úradu na strane druhej.¹¹ Katolíci boli správcami jedinej pravej viery, nemohli akceptovať náboženský pluralizmus presadzovaný konštitučnými vládami. Od Francúzskej revolúcie sa sloboda svedomia považovala za ľudské právo, zatiaľ čo pre cirkev predstavovala licenciáciu pre kacírov, aby šíрили lži. Cirkev očakávala záruku úplnej nezávislosti, aby sa mohla venovať svojmu duchovnému

poslaniu, a od štátu chcela, aby ukotvil katolícke hodnoty a učenie v zákonoch. V ére rastúceho sekularizmu to bolo nerealistické očakávanie.

Odluka cirkvi od štátu bola niečím, s čím Vatikán odmietal súhlasiť. Katolícke učenie nesmelo byť vyhostené len do domácej a súkromnej oblasti. Kúriu (administratívu cirkvi) naďalej tvorili nostalgickí preláti, ktorí rojčili o dňoch, keď mali obrovskú politickú moc rovnako ako duchovní. Táto byrokracia bola (a niektorí tvrdia, že stále je) notoricky neefektívna a elitárska. Pohodlné ubytovanie, štedré pracovné podmienky a dobré ovzdušie robili jej funkcionárov odolnými proti zmene a reforme. Keď sa v šesťdesiatych rokoch pápeža Jána XXIII. pýtali, koľko ľudí pracuje vo Vatikáne, zjavne zažartoval: „Ach, asi polovica.“¹² Ukázalo sa, že s takouto otáľajúcou štátnou službou bude pre cirkev výzvou, aby sa zreformovala.

Keď Lev XIII. 20. júla 1903 vo veku deväťdesiattri rokov zomrel, zanechal po sebe váhavé dedičstvo pokroku. Jedenásť dní nato sa v Sixtínskej kaplnke zhromaždilo šesťdesiat kardinálov, aby zvolilo jeho nástupcu. Tak ako vždy mali na výber medzi kontinuitou a zmenou. Pri prvých hlasovaniach sa zdalo, že favorizujú Levovho štátneho sekretára (ministra zahraničných vecí) Mariana Rampollu del Tindara. Svojím profrancúzskym postojom a umiernenosťou si však nezískal obľubu u mnohých svojich kolegov spomedzi cirkevných kniežat. Po treťom hlasovaní požiadal poľský kardinál Jan Puzyna de Kosielsko, knieža biskup krakovský, o povolenie prehovoriť k svojim bratom. V zdobenom karmínovom rúchu predniesol reč v archaickej latinčine.¹³ V kardináloch postupne silnel pocit, že neveria tomu, čo počujú. Puzyna ich informoval, že má inštrukciu od rakúsko-uhorského cisára Františka Jozefa, aby uplatnil *ius exclusive* (alebo veto) proti kardinálovi Rampollovi. Veto Františka Jozefa proti Rampollovi mohlo súvisieť s tragickým osudom korunného princa Rudolfa, dediča habsburskej monarchie, ktorý v roku 1889 spáchal spolu so svojou milenkou samovraždu. Rampolla bol jedným z kardinálov, ktorí Levovi XIII. odporúčali, aby mu odoprel kresťanský pohreb. Toto odporúčanie bolo zamietnuté, aby si cirkev neznepriatelila najvýznamnejšiu katolícku dynastiu v Európe.¹⁴

Od stredoveku si najmocnejšie korunované hlavy Európy nárokovali právo veta proti kandidátom pri voľbách pápeža.¹⁵ Toto hlasovanie na prvý pohľad nevyzeralo nijako odlišne. Rampolla vyjadril rozhorčenie, že habsburský cisár si trúfol nepriamo zasahovať do výberu budúce-

Vatikánsky štát zaberá približne 44 hektárov. Jeho mikroskopickú rozlohu za-
tieňuje jeho celosvetový politický a morálny vplyv.

ho pápeža. S veľkou dôstojnosťou stiahol svoju kandidatúru a vyjadril úľavu, že nebude musieť niesť ťažké bremeno viesť „univerzálnu cirkev“. Kardináli sprvu naďalej hlasovali za Rampollu ako symbolický prejav vzdoru proti habsburskému vetu. Nemohli však ignorovať, čo sa udialo, a začali hľadať kompromis. Našli ho v osobe Giuseppeho Sarta, kardinála patriarchu benátskeho, muža s povestou svätca, ale s reakcionárskymi zásadami, ktorý po celú svoju kariéru bojoval proti reforme a zmene. Prijal meno Pius X. na počesť Pia IX., ktorý odsúdil liberalizmus a zjednotený taliansky štát. V srdci bol Božím mužom, nie politikom. Jeho pápežské motto *Instaurare omnia in Christo* (Všetko obnoviť v Kristovi) ukazuje, že jeho priority boli skôr duchovné ako sekulárne.¹⁶ Výber Giuseppeho Sarta za pápeža bol pre katolícku cirkev krokom späť.

Giuseppe Sarto bol synom roľníka, ktorý sa stal poštmajstrom v obci Riese v Benátsku. Jeho matka bola negramotná šička, ktorá porodila deväť detí. Narodil sa v roku 1835 v Lombardsko-benátskom kráľovstve ako rakúsky poddaný.¹⁷ Bol prvým pápežom od Hadriána VI. (1522 – 1523), ktorý bol mužom z ľudu bez kvapky šľachtickej krvi. Väčšie počudovanie vyvolávalo to, že Sarto nemal žiadne diplomatické skúsenosti ani nestrávil žiadny čas vo vatikánskej kúrii. Bol prvým pápežom po mnohých storočiach, ktorý strávil prvých dvadsať rokov svojej kariéry ako kňaz vo farnosti. Učenie katolíckej cirkvi a starostlivosť o duše boli jeho absolútnou prioritou. Mal vľúdnu okrúhlu tvár, šnupal tabak a často kýchal do červenej vreckovky. Bol družnej povahy, čím sa veľmi líšil od odmeraného Leva XIII., ktorý trval na prísnej etikete a vždy jedol sám. Naproti tomu Sarto pozval tri svoje slobodné sestry z Riese, aby prišli do Ríma a robili mu spoločnosť. Odmietal jesť bez ostatných a vo vznešenom prostredí sa cítil nesvoj.¹⁸

Napriek prívetivej povahe bol jednoznačne najreakcionárskejší pápežom, aký kedy vládol katolíckej cirkvi: vzhľadom na konkurenciu je to celkom úspech. V mladosti bol v seminári vzorným študentom, ale nebol to žiadny učenec. Všetky jeho jazykové schopnosti pozostávali z taliančiny a štipky latinčiny. Tým sa vysvetľuje, prečo si vybral za ministra zahraničných vecí aristokratického anglo-španielskeho diplomata Rafaela Merryho del Vala.¹⁹ Tento vysoký, spôsobilý a kostnatý prelát nadšene slúžil Sartovi počas celého jeho pontifikátu.²⁰ Sartov roľnícky pôvod vyvolával nedôveru u intelektuálov a reformátorov. Zmena sa

v bezčasovom poľnohospodárskom svete Benátska vnímala ako niečo rušivé. Sartovým inštinktom bolo odolávať akýmkoľvek zmenám a priviesť cirkev späť do zlatých čias, keď definovala morálne a spoločenské normy Európanov. Bol pevne odhodlaný, že Vatikán bude určovať hranice filozofického, historického a vedeckého učenia, ktoré bude katolíkom dostupné. Jasným vyjadrením jeho hodnôt bolo, že prijal meno Pius X. ako poctu Piovi IX., pápežovi, ktorý sa snažil zachovať pápežský štát a ktorý definoval dogmu pápežskej neomylnosti.

V istom zmysle jeho pontifikát značil koniec starého poriadku. Jedným z jeho prvých činov bolo vyhlásenie apoštolskej konštitúcie *Commisum nobis* 20. januára 1904.²¹ Tou sa zakazovalo korunovaným hlavám európskych štátov uplatňovať v budúcnosti voľbách pápežov právo veta. Ak by sa ktorýkoľvek kardinál odvážil uplatniť ho, bol by automaticky exkomunikovaný. Touto konštitúciou sa predpísal sľub mlčanlivosti kardinálov, ktorým sa zakazovalo informovať o tom, čo sa dialo počas hlasovania. Toto pravidlo sa „viac ctílo porušovaním ako dodržiavaním“. Odstedy budú voľby pápeža úplne zbavené vonkajšieho zasahovania. Tým sa rázne prestrihla pupočná šnúra, ktorá spájala cirkev s európskymi monarchiami.

Prvé roky pontifikátu Pia X. po jeho zvolení v auguste 1903 sa vyznačovali politickými nepokojmi. Predtým kooperatívny vzťah medzi francúzskym štátom a pápežským štátom sa pretrhol revolúciou v roku 1789. Cirkevná pôda bola zabavená a odkresťančovanie počas deväťdesiatych rokov osemnásteho storočia katolicizmu silno uškodilo. Napoleon Bonaparte ako prvý konzul republiky ocenil silu náboženstva pri legitimizovaní a presadzovaní moci štátu. Bol odhodlaný uzavrieť s Rímom mier. V roku 1801 podpísal konkordát s Piom VII. Ním sa zo všetkých kňazov a biskupov vo Francúzsku stali štátni úradníci s platou. Ako kompenzáciu za toto štátne financovanie mala hlava štátu nárok nominovať biskupov.²²

Konkordát z roku 1801 zostal v platnosti po celé devätnásť storočie. Umožnil ohromný nárast náboru do katolíckej cirkvi a jej expanziu. V roku 1900 bolo vo Francúzsku približne päťdesiat tisíc kňazov a stotisíc mníchov.²³ Vďaka štátnemu financovaniu, darom a odkazom v posledných voľbách nahromadila francúzska cirkev portfólio nehnuteľností v hodnote približne päťsto miliónov frankov.²⁴ Hoci to bolo oveľa menej ako bohatstvo, ktoré mala počas *ancien régime*, cirkev bola stále

ekonomickou mocnosťou.²⁵ Kým Francúzsko zostávalo monarchiou, duchovenstvo malo podporu štátu. To všetko sa zmenilo príchodom tretej republiky v roku 1870. Tento nový režim bol sprvu konzervatívny a nebol k cirkvi nepriateľský.²⁶ V priebehu desaťročia sa však republika stala radikálnejšou, antiklerikálnejšou a socialistickejšou. Zákonmi zavedenými v roku 1882 sa významne narušil cirkevný polomonopol na vzdelávanie. Republikáni nazerali na reholné rády podozrieľavo: prirovnávali ich k piatej kolóne, ktorá konšpiruje, aby obnovila monarchiu. Koncom devätnásteho storočia prudko vzrástol počet svetských škôl. Vytvorili sa nenáboženské celoštátne učebné osnovy, ktorými bolo katolícke učenie vytlačené na okraj. Léon Gambetta, radikálny republikán a nakoľko aj francúzsky premiér, v parlamente plamenne vyhlásil: „Klerikalizmus... hľa, nepriateľ!“ Vytvorili sa podmienky na veľký konflikt medzi cirkvou a štátom.²⁷

V roku 1902 bol za predsedu vlády vymenovaný Émile Combes po tom, ako jeho blok radikálnych a socialistických strán dosiahol jasné volebné víťazstvo. Jeho ľavicová koalícia mala v poslaneckej snemovni väčšinu 368 kresiel proti 220 opozičným²⁸ a mala rozhodne antiklerikálny a sekularistický program. Hoci je dnes Combes zabudnutý, bol jedným z najpozoruhodnejších politikov v dejinách Francúzska. Narodil sa v roku 1835 ako najmladšie zo šiestich detí v meste Roquecourbe blízko Toulousu v regióne Languedoc. Pochádzal z rodiny so skromnými prostriedkami a jeho otec vlastnil malú krajčírsku firmu. Jeden z jeho strýkov bol kňazom a u mladého synovca vyvolal záujem o náboženstvo. Ako dieťa dychtivé po štúdiu Émile vo veku dvanásť rokov vstúpil do miestneho seminára, aby zistil, či je povoláný na náboženskú službu. Tento tvrdohlavý a intelektuálne zvedavý tínedžer a prísnosť cirkvi sa k sebe rozhodne nehodili. Jeho predstavení v seminári si čoskoro uvedomili, že jeho záujem o radikálnu politickú literatúru a pokukovanie po dievčatách ho robia nevhodným adeptom na kňazstvo. Odmietli ho vysvätiť. Émile navždy pocítoval voči cirkvi značnú nevraživosť za toto odmietnutie.²⁹

Rozhodol sa študovať medicínu a počas pobytu v Paríži uňho prepukol antiklerikalizmus. Stal sa slobodomurárom a militantným ľavicovým republikánom.³⁰ Ako devätnásteho storočia postupovalo, aktívne sa zapojil do politiky, v rýchlom slede pôsobil ako starosta a senátor za demokratickú ľavicu.³¹ Combes zdedil po predchádzajúcich vládach

sústredenú kampaň na potlačenie moci cirkvi. Hlavnou prioritou jeho predchodcu bolo oslabiť vplyv rehoľných rádov a oklieštiť ich dosah na národný vzdelávací systém. V roku 1900 pôsobilo vo Francúzsku 3 216 rehoľných rádov s 200 000 príslušníkmi, mužmi aj ženami.³² Takmer 40 percent škôl v tom čase prevádzkovali rehoľné rády a duchovenstvo. Podľa francúzskych zákonov potrebovali rehoľné rády povolenie na vyučovanie a uplatňovanie svojho duchovného poslania v rámci hraníc republiky. Predchádzajúca vláda sa v roku 1901 nesmelo pokúsila zavrieť kongregácie, ktoré nikdy nemali licenciu na pôsobenie vo Francúzsku. Polícia nariadila zatvorenie stoviek škôl a budov. Nemocnice a sociálne inštitúcie zvyčajne nechala na pokoji, keďže vláda nemala financie, aby ich nahradila svetskými ekvivalentmi.³³

Ku koncu roku 1903 Combova vláda zavrela takmer desaťtisíc škôl. V rehoľných rádoch pôsobili muži a ženy legendárne pevnej povahy. Stovky mužov si oholili bradu, vyzliekli habit a obliekli si svetský odev. Predstierali sekularizáciu a tvrdili, že už nie sú príslušníkmi rehoľných rádov. Do jari 1904 sa znovu otvorila viac ako polovica predtým zavretých škôl, ktoré ďalej viedol predchádzajúci cirkevný personál.³⁴ Lavicové noviny si ťažovali z bývalých karmelitánskych mníšok, ktoré si po vyzlečení habitov nasadili svoje staré oblečenie z osemdesiatych rokov devätnásteho storočia, ktoré už beznádejne vyšlo z módy. Uprostred tohto súboja so štátom sa niektoré kongregácie snažili založiť charitatívne nadácie, ktoré by pokrývali mzdy kňazov, mníšok a biskupov čeliacich vládnym sankciám. Dvanásteho mája 1903 prepukli nepokoje v Aubervilliers, Belleville a Plaisance po protirepublikánskych kázňach bývalých príslušníkov rehoľných rádov.³⁵ Ďalšie vzplanutie vášní v bretónskej obci Tréguier sa týkalo vztýčenia sochy na počesť antiklerikálneho historika a biblistu Ernesta Renana, ktorý napísal sekulárny životopis Ježiša Krista. Trinásteho septembra, v deň jej odhalenia, tam bola vyslaná armáda, aby zabránila ultrakatolíckym a rojalistickým bretónskym demonštrantom zaútočiť na účastníkov slávnosti.³⁶

Existujú isté rozpory o tom, aké boli Combove konečné zámery. Bol od začiatku pôsobenia v úrade odhodlaný odobrať cirkvi všetku štátnu podporu alebo to bol jeho manéver na získanie istých ústupkov od Vatikánu? Podľa jeho prejavov a súdobých textov bolo jeho stanoveným cieľom implementovať napoleonský konkordát z roku 1801.³⁷ Bez ohľadu na prokonkordátovú rétoriku sa rozhodol umožniť radikálnym živlom

vo svojej vláde, aby krízu vo vzťahoch medzi cirkvou a štátom eskalovali. Jedenásteho júna 1903 vznikla jedenásťčlenná komisia, ktorá mala preskúmať výhody potenciálnej odluky cirkvi od štátu. Jej predsedom sa stal charizmatik a schopný socialistický poslanec Aristide Briand.³⁸

Ešte v marci 1903 sa taliansky kráľ Viktor Emanuel III. zastavil cestou na oficiálnu štátnu návštevu Londýna u politicky umierneného prezidenta Loubeta.³⁹ Kráľ zo zdvorilosti pozval prezidenta na návštevu Ríma. Loubet si uvedomil, že to spôsobí problém, pretože Vatikán prikázal katolíckym hlavám štátu, aby sa vyhýbali návšteve uzurpátorského kráľa Talianska. Štátne bankety sa vždy konali v Kvirinálskom paláci v Ríme, čo vzhľadom na jeho konfiškáciu v roku 1870 cirkev dráždilo.

Existoval značný potenciál, že táto štátna návšteva Talianska by bola pre cirkev ohromnou urážkou. Katolícku hlavu štátu, ktorá by bola hosťom talianskeho kráľa, by vo Vatikáne neprijali. Francúzska vláda nástojila, že prezident do Ríma ísť musí. Členstvo Talianska v Trojspolku s Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom bolo neisté. Paríž mal za cieľ odlákať polostrovný štát od ústredných mocností smerom k Dohode, ktorú tvorili Francúzsko, Británia a Rusko.

Práve v tomto kontexte sa v apríli 1904 uskutočnila Loubetova návšteva v Kvirinálskom paláci. Talianski protiklerikálni agitátori a slobodomurári Loubeta nadšene vítali pokrikmi „*viva la Francia anticlericale*“ a „*evviva Combes*“. Zatiaľ čo výmena diplomatických zdvorilostných fráz bola zdanlivo úspechom, kúria sledovala udalosti z južného brehu Tiberu s neskrývaným hnevom. Neprichádzalo do úvahy, že by Loubet navštívil Pia X. Francúzske ministerstvo zahraničných vecí zisťovalo, či by bola možná súkromná audiencia, ale Vatikán to hneď zamietol.⁴⁰

Štátny sekretár, kardinál Merry de Val dostal inštrukcie, aby poslal ostrú protestnú nótu všetkým katolíckym vládam v Európe. V nej sa odsudzovalo to, že francúzsky prezident symbolicky uznal uzurpáciu pápežského štátu zo strany talianskeho štátu.⁴¹ Hoci táto diplomatická nóta mala zostať utajená, monacký knieža, ktorý bol antiklerikál, prezradil jej znenie francúzskej tlači. Úplný text nóty uverejnili socialistické noviny *L'Humanité*, ktorých šéfredaktorom bol Jean Jaurès. Dokonca aj francúzska pravica odsudzovala zasahovanie pápežskej moci do legitímnych diplomatických vzťahov medzi dvomi suverénnymi štátmi.

Kríza sa v nasledujúcich týždňoch stupňovala. Nactiútŕhačské kampane proti provládnym biskupom z Dijonu a Lavalu týkajúce sa údajných

orgií a sexuálnych tajomstiev všetkého druhu viedli Pia k tomu, že žiadal ich rezignáciu.⁴² To ešte viac rozhnevalo verejnú mienku proti Vatikánu, ktorý akoby ustupoval od konkordátu a prísľubu, že vláda bude môcť slobodne vyberať biskupov. Combes stiahol francúzskeho veľvyslanca z Vatikánu a prerušil diplomatické styky s cirkvou. Nuncia Lorenzelliho stiahli do Ríma a nad Alpami nastalo mrazivé ticho.⁴³

Hoci bol protest Vatikánu konzistentný s politikou predchádzajúcich troch desaťročí, aj tak bol krátkozraký. Vyvolal sa ním dojem, že pápež sa drží nereálneho sna o obnovení kráľovstva, o ktoré prišiel v roku 1870. Nepružnosť cirkvi viedla k negatívnym komentárom naprieč celou Európou. Oveľa vážnejšie bolo, že Combovi dala zámienku zosilniť útok na katolícku cirkev. Protest proti Loubetovej návšteve v mnohom nahral do karát francúzskym antiklerikálom. Situácia vyvrcholila 7. júla 1904, keď poslanecká snemovňa schválila zákon, ktorým sa zakazovalo prevádzkovať školy dokonca aj schváleným rehoľným rádom. Tým sa urýchlila takmer úplná sekularizácia francúzskeho systému verejného školstva.⁴⁴

Pretrvanie konkordátu bolo po prerušení diplomatických stykov nemožné. Mnohí, ktorí predtým schvaľovali jeho ustanovenia, sa teraz pre nepružnosť Vatikánu obrátili proti nemu. Combes v súkromí zostával oddaný konkordátu a obával sa, že zákonom o odluke sa cirkev oslobodí spod štátnej kontroly a získa slobodu, aby v budúcnosti spôsobovala problémy. Sotva mu však bolo ľúto, že cirkev je v defenzíve a vo Francúzsku stráca pôdu pod nohami. Štvrtého septembra 1904 získala jeho koalícia ďalšie kreslá v komunálnych voľbách. Combes predniesol v Auxerre prejav, v ktorom tvrdil, že cirkev porušila konkordát a práva francúzskeho štátu.⁴⁵ Vyjadril nádej, že nasledujúcou diskusiou o odluke cirkvi od štátu v roku 1905 sa potvrdí nadradenosť „civilnej autority“. Rozhodnutím umožniť v parlamente neobmedzenú diskusiu sa situácia zradikalizovala.

V rámci Combovej ľavicovej väčšiny sa diskutovalo o tom, ako veľmi bude cirkev novým zákonom potrestaná. Niektorí sa obávali, že ak Vatikán príde o verejné uznanie a štátne financovanie, bude svojou mäkkou silou skryte ovplyvňovať zákulisie francúzskej politiky. Extrémna ľavica a obzvlášť socialisti ako Jean Jaurès chceli Vatikánu výrazne prstrihnúť krídla. Komisia Aristida Brianda, ktorá skúmala potenciálny zákon o odluke, predvídala nebezpečenstvo oslobodenia cirkvi spod poručníck-

tva štátu. Podľa návrhu zákona by cirkev prišla o všetko štátne financovanie, ale Vatikán by získal úplnú slobodu menovať do uvoľnených diecéz, koho sa mu zachce. Navyše len máločo by biskupom a kňazom zabránilo, aby z kazateľníc útočili na vládu, ak sa im zachce. Existovalo nebezpečenstvo, že po zrušení konkordátu by sa katolícky prvok stal vo francúzskej politike trvalým trňom v päte radikálnych vlád v Paríži.

Briandovi kolegovia sa rozhodli zasiahnuť katolíkov tam, kde to vždy bolí najviac, čiže v otázke cirkevného majetku. Machiavelistický návrh Briandovej komisie znel, aby biskupi, kňazi a katolícki laici založili *associations cultuelles*. Tieto združenia by vytvorili cirkevné nadácie, ktoré by spravovali cirkevný majetok. Z výnosov zo spravovaných majetkov by platili duchovných v diecézach a vo farnostiach Francúzska.⁴⁶ Podobné nadácie si mali vytvoriť aj protestanti a židia. V návrhu zákona sa požadovalo, aby tieto *associations cultuelles* podliehali štátnemu dozoru a každých desať rokov sa obnovovali. Ich nevytvorenie by viedlo k prepadnutiu všetkého cirkevného majetku v prospech štátu v priebehu jedného roka od vydania vyhlášky.

Na jeseň 1904 Combes navrhol, aby sa diskusia o odluke o rok odložila pre škandál, ktorý nakoniec povalil jeho vládu.⁴⁷ V januári 1905 sa stal predsedom vlády jeho minister financií Maurice Rouvier. Čoskoro sa ukázalo, že Rouvier na to nie je dosť schopný, a tak bol vydaný na milosť a nemilosť radikálnemu parlamentu, ktorý nebol ochotný čakať na dirigovanie od vlády. Vo februári 1905 hlasovala poslanecká snemovňa za predčasnú rozpravu o odluke cirkvi od štátu.⁴⁸ Táto otázka dominovala prvej polovici roka. Vzhľadom na to, akú veľkú väčšinu mali v parlamente radikáli, neboli o výsledku pochybnosti. Ultrakatolíci a rojalisti to mohli zdržiavať dlhými vystúpeniami a navrhovať zmeny, ale potopiť tento zákon sa im nepodarilo. Problematickejší boli extrémni socialisti a radikáli, ktorí chceli, aby sa cirkev navrhovaným zákonom trestala ešte viac. Aristide Briand bol schopný parlamentný rečník, ktorý previedol svoj návrh zákona tromi mesiacmi trpek diskusie a postaral sa o to, aby ho nenarušili extrémne dodatky ani z jednej strany. Briandov text prešiel 3. júla väčšinou 341 hlasov za a 233 proti. Do platnosti vošiel v decembri.⁴⁹

Aj keď to bola pre francúzsku cirkev ťažká rana, tento nezdar mohla prežiť lepšie, keby bola zaujala pragmatickejší postoj. Pius X. a jeho štátny sekretár Merry de Val mali mnoho dobrých vlastností, ale pruž-

nosť a citlivosť k nim nepatrili. Pápež odsúdil odluku cirkvi od štátu v niekoľkých encyklikách, najdôležitejšia bola *Vehementer nos* z 11. februára 1906.⁵⁰ Vatikán mal formálne pravdu v tom, že francúzsky parlament vypovedal dohodu jednostranne, čím porušil medzinárodné záväzky. Menej presvedčivé bolo tvrdenie, že katolicizmus predstavuje „pravdu“ a nemožno s ním zaobchádzať rovnako ako s inými „falošnými“ náboženstvami. Išlo o bolestnú neschopnosť prijať realitu, že v modernom Francúzsku bola náboženská viera odsunutá do súkromnej sféry.

Zákon o odluke z roku 1905 nezostal bez následkov. Obsahoval požiadavku inventarizácie a katalogizácie všetkého cirkevného majetku v priebehu jedného roka a ten sa mal následne previesť do vlastníctva *associations cultuelles*. To sa stretlo so značným odporom, obzvlášť preto, že niektoré evidované stavby a budovy sa využívali na náboženské účely. Vládne obehníky, v ktorých sa odporúčalo, aby sa tabernákulá, v ktorých sa uschovávajú hostie, najsvätejšie z posvätných vecí katolicizmu, otvorili a preskúmali, boli zámerne provokatívne a vyvolali pobúrenie.⁵¹ Vo všeobecnosti prebehla inventarizácia hladko v mestách a na predmestiach, ale hlboko na francúzskom vidieku sa odohralo skutočné obliehanie, keď sa roľníci zabarikádovali v kostoloch alebo zablokovali dvere fár. Bolo trápne vidieť úradníkov alebo vojakov, ako museli používať mlaty či baranidlá, aby sa dostali do cirkevných budov. V niektorých prípadoch úradníci odmietli vykonať príkazy, v iných prípadoch miestni farníci zaútočili na vykonávateľov inventarizácie. V bretónskom Monregarde zastrelili žandári pri šarvátke jedného protestujúceho.⁵² Šiesteho marca 1906 sa blížil k mestu Cominac blízko Foix hlboko v Pyrenejach mestský úradník. Ohromne ho šokovalo, keď našiel dva medvede priviazané reťazou ku vchodu do miestneho kostola. Nebol to muž železnej telesnej konštitúcie, a tak sa radšej rozhodol ustúpiť, ako by zápasil s medvedmi pri dverách kostola. Napriek tomuto vzplanutiu vášní na vidieku bola inventarizácia do mája 1906 dokončená na 90 percent.⁵³

Úradníci kúrie po značnom spytovaní svedomia povolili francúzskym biskupom, aby sa všetci stretli a zosúladiли svoju odpoveď na zákon o odluke. Hoci národné konferencie biskupov sú dnes v katolíckej cirkvi štandardnou praxou, pred sto rokmi to tak nebolo. Pápežský úrad uprednostňoval, keď biskupi pôsobili izolovane, lebo sa obával, že by mohli spojiť sily, aby vzdorovali rozhodnutiam Vatikánu. Kríza, ktorej cirkev čelila, bola taká ohromná, že cirkev povolila toto mimoriadne

zhromaždenie. Vatikán usudzoval, že francúzski biskupi odmietnu všetky kompromisy so štátom, ktorý jednostranne zrušil konkordát z roku 1801.

Pre cirkev priniesli parlamentné voľby zo 6. mája 1906 zlé správy, pretože už aj tak veľká antiklerikálna väčšina sa ešte posilnila.⁵⁴ Bolo málo pravdepodobné, že by sa podarilo presvedčiť poslaneckú snemovňu, aby zákon o odluke zrušila alebo upravila. Biskupi sa zišli na svojom prvom zhromaždení, ktoré sa konalo v paláci parížskeho arcibiskupa na ostrove Île de la Cité blízko katedrály Notre-Dame. Tridsiateho mája preláti zúfalo diskutovali, či by mali odmietnuť vytvorenie *associations cultuelles*, alebo byť pragmatickí a hľadať dohodu s vládou.⁵⁵ O viacerých otázkach hlasovalo sedemdesiatštyri francúzskych biskupov. Tou najdôležitejšou bolo, či sú *associations cultuelles* v aktuálne navrhovanej podobe prijateľné. Okrem dvoch hlasovali všetci biskupi proti. Jednota francúzskeho episkopátu sa rozpadla na otázke, či je možné vytvoriť nadácie, ktoré by spravovali cirkevný majetok a uznávali základné práva cirkvi a jej hierarchie.⁵⁶ Biskupi z Albi, Besançonu a Bayeux sa vyslovili za a usilovali sa vytvoriť alternatívne právne entity, ktoré by spravovali spleť cirkevných budov a cirkevného majetku. Na túto otázku odpovedalo štyridsaťdeväť biskupov kladne a len dvadsaťpäť ich bolo proti.⁵⁷

Existoval pocit, že ide o rozumný kompromis, ktorým sa môže francúzska cirkev zachrániť pred nebezpečenstvom materiálnej a finančnej núdze. Vatikán bol po oznámení výsledku tohto rokovania nahnevaný a prekvapený. Keďže zhromaždenie biskupov v Paríži bolo čisto konzultatívne a nie záväzné, kúria ho ignorovala. V pápežskej encyklike *Gravissimo officii* z 10. augusta boli *associations cultuelles* jednoznačne odsúdené.⁵⁸ Vážnejšie bolo, že v tomto dokumente sa tvrdilo, že Pia X. v tomto rozhodnutí jednohlasne podporili francúzski biskupi.⁵⁹ To bolo prekrúcanie pravdy na hranicu únosnosti a katolícka tlač čitateľskej verejnosti odhalila skutočný postoj biskupov k cirkevnému majetku. Také klamstvo údajne svätého pápeža bolo, mierne povedané, nevhodné.⁶⁰

Bez kroku zo strany Svätej stolice bola pohroma nevyhnutná. Blaho francúzskej cirkvi sa obetovalo princípu práv pápežstva a univerzálnej cirkvi. Vatikán mal pocit, že prijatie *associations cultuelles* by bolo pre Európu zlým precedensom. Dôsledkom bolo, že v decembri 1906 prekázol pomedzi prsty francúzskej cirkvi majetok v hodnote takmer pol miliardy frankov.⁶¹ Zámerom bolo zbaviť cirkev zdrojov na udržiavanie seminárov a službu miestnym farníkom. Bizarné je, že

jedinou výnimkou bolo Alsasko-Lotrinsko, ktoré po francúzsko-pruskej vojne v roku 1870 pripadlo Nemeckému cisárstvu. Nemecko súhlasilo s dodržiavaním ustanovení napoleonského konkordátu na tomto území. Po prvej svetovej vojne sa tieto provincie vrátili Francúzsku a konkordát tam zostal v platnosti dodnes.⁶² Pre Pia X. a jeho cirkev bola francúzska odluková kríza v roku 1905 traumatickým úvodom jeho pontifikátu. Jej následky sa preniesli na Pyrenejský polostrov. Dynastiu Braganzovcov, ktorá vládla Portugalsku od roku 1650, zvrhli počas relatívne nekrvavej revolúcie v roku 1910.⁶³ Republikáni, ktorí zdedili luzitánsky štát, začali uskutočňovať antiklerikálne reformy. Konfiškácia kláštorov a cirkevného majetku ilustrovala zraniteľnosť cirkvi. V roku 1911 vydala republikánska vláda v Lisabone *Lei de Separação*, ktorý kopíroval francúzsky zákon z roku 1905 v tom, že odstránil financovanie katolíckej cirkvi štátom a zbavil ju vplyvu na vzdelávanie.⁶⁴

Dokonca aj v takej bašte katolicizmu, akou bolo Rakúsko-Uhorsko, sa zdalo, že získava na sile hnutie nazývané *Los-von-Rom-Bewegung* (Preč od Ríma). Viedol ho charizmatiký a zúriivo antisemitský rytier Georg von Schönerer, ktorý sa zasadzoval za konvertovanie rakúskej ríše na protestantizmus a za *Anschluss* (zjednotenie) s Nemeckom. Hnutie dosiahlo prvotný úspech, keď približne stotisíc katolíkov prestúpilo na evanjelickú a kalvínsku vieru. Dokonca ani na území poprednej európskej katolíckej dynastie nemohla rímskokatolícka cirkev počítat s neobmedzeným rastom.⁶⁵

Treba povedať, že ani politickí priatelia Vatikánu vo Viedni neboli vždy len požehnaním. Na prelome storočí dosiahli významné volebné úspechy Karl Lueger a jeho Kresťanskosociálna strana. Lueger bol zvolený za starostu hlavného mesta habsburskej ríše v roku 1897 a túto pozíciu si udržal až do smrti v roku 1910.⁶⁶ V roku 1911 bola strana najsilnejším blokom v dolnej snemovni. Na prvý pohľad sa držala mnohých lepších vlastností sociálneho katolicizmu, obzvlášť bojovala za spravodlivejšie podmienky pre remeselníkov a kancelárskych zamestnancov, ktorých živobytie ohrozovala moderná industrializácia a bezduchá urbanizácia. Menej prospešné bolo, že strana vytvárala škodlivú súvislosť medzi moderným kapitalizmom a judaizmom.⁶⁷ Mladý Adolf Hitler sa vo Viedni inšpiroval Luegerovým populizmom, rečníckym štýlom a antisemitskými výpadmi. Hitler však odsudzoval

to, čo opísal ako Luegerovo pokrytectvo, keďže Lueger bol na verejnosti antisemitom, ale v súkromí mal židovských priateľov.⁶⁸

Kňazi túto stranu napriek jej neskrývanému rasizmu nadšene podporovali ako záštitu pred bezbožnosťou rakúskych sociálnych demokratov.⁶⁹ V prípade takých zoskupení bola pozícia cirkvi háklivá. Od čias svätého Augustína z Hippa v piatom storočí bolo oficiálnou politikou cirkvi tolerovať židov v rámci svojej jurisdikcie.⁷⁰ Túto toleranciu však nikdy nevynucovali ani duchovní, ani laici. Kardinál Anton Josef Gruscha, viedenský arcibiskup, bol príliš chorý a príliš senilný, aby zasahoval do sekulárnej politiky. Na severnom okraji ríše sympatizoval krakovský kardinál Puzyna, ktorý v roku 1903 vetoval Rampollu, s Luegerom a jeho hodnotami.⁷¹ Zdalo sa, akoby niektorí v cirkvi považovali antisemitizmus za cenu, ktorú sa oplatí zaplatiť pri vzdorovaní modernému sekularizmu a rastúcemu antiklerikálnemu socializmu.

V cirkvi existovala dlhá tradícia obviňovať židov z bohovraždy a zastrašovať ich, aby prijali kresťanskú vieru. Vždy na Veľký piatok sa zhromaždenia po celom svete modlili za obrátenie *perfidis Judaeis* (vierolomných židov).⁷² Treba priznať, že vzťah cirkvi k novému pseudovedeckému rasizmu, ktorý sa objavil v druhej polovici devätnásteho storočia, bol zložitý. Katolicizmus má misionárske poslanie a v tomto duchu vníma všetko ľudstvo ako „stvorené na obraz Boží“. Predsa však existovalo atavistické pohrdanie židmi, ktorí boli svedkami pravdy Ježišovej a odmietli ju. Aj keď cirkev otvorene neželala európskym židom nič zlé, za múrmi Vatikánu bolo len pramálo súcitu s ich utrpením.⁷³

Theodor Herzl, novinár, ktorý bol svedkom niektorých najhorších excesov francúzskeho antisemitizmu a Luegerovho vzostupu vo Viedni, dospel k presvedčeniu, že asimilácia židov do západnej spoločnosti nie je možná.⁷⁴ V roku 1896 vydal vo Viedni brožúru *Der Judenstaat* (Židovský štát), v ktorej sa zasadzoval za vytvorenie židovského politického celku v historickom srdci Palestíny.⁷⁵ Mnohí európski židia uvítali tento návrh s nadšením a Herzl sa stal intelektuálnym otcom sionistického hnutia. Zvyšok života strávil lobovaním u európskych veľmocí za vytvorenie židovského štátu. Dvadsiateho šiesteho januára 1904 cestoval do Ríma a pápež mu udelil audienciu. Herzlovi sa páčila Sartova prirodzenosť a bezprostrednosť. Napriek tomu Sarto nedokázal zakryť svoj nesúhlas so židovským štátom. Pápež vyhlásil, že by nebol proti židovskej migrácii do Palestíny, ale Herzlov plán nepodporil.⁷⁶

Zopakoval cirkevnú líniu, že židia neuznali pravdu Kristovu, a tak cirkev nemôže uznať ich štát. Priznal, že judaizmus je základom, na ktorom je postavené kresťanstvo, ale „nemôžeme priznať, že stále má nejakú platnosť“. ⁷⁷ Pápež na konci rozhovoru jasne vyhlásil, že pre rímskokatolícku cirkev zostáva prioritou skôr obrátenie židov ako koexistencia s nimi. Hoci Sarto osobne neprijal pseudovedecký rasizmus, nedokázal prekonať svoje presvedčenie, že kresťanstvo je pravé náboženstvo, zatiaľ čo judaizmus je falošný. ⁷⁸ Ostatní v cirkvi však boli ochotní spojiť sa s antisemitskými silami, aby čelili modernému sekularizujúcemu štátu.

Len málo duchovných si uvedomovalo nebezpečenstvo silnejúceho mýtu o židovsko-kapitalistickom sprisahaní, ktorý vrhal tmavý tieň na obrovské množstvo európskeho obyvateľstva. Kúria sa otvorene nezaújímala o blaho židov a podcenila rastúce nebezpečenstvo, ktoré im hrozí. Cirkev však mala na rozdiel od štátov, združení a politických strán univerzalistické poslanie, v ktorom hlásala, že všetci ľudia boli stvorení na Boží obraz. Po troch rokoch hlbkej krízy bol Pius X. presvedčený, že nastal čas, aby katolíci vrátili úder, a v tom ho podporoval Merry del Val. V kúrii boli najsilnejšími zástancami prechodu z obrany do útoku kardinál de Gaetano Lai, ktorý bol na čele Kongregácie biskupov, a španielsky kapucínsky mních kardinál José Vives y Tuto, sekretár Svätého officia a pápežov osobný spovedník. ⁷⁹ Sarto, ktorý bol praktického zmýšľania a mal dvadsaťročné skúsenosti s priamou kňazskou službou, veril, že riešením je jasné opätovné potvrdenie autority. S podporou mnohých v kúrii identifikoval ako problém „modernistický“ sklon mnohých duchovných a intelektuálov, ktorí sa navonok zdali oddaní Vatikánu, ale skryte ho podkopávali. Ich publikácie a myšlienky boli kacírské. ⁸⁰ Pius X. nebol intelektuál ani muž nuáns. Chcel katolíckemu svetu vyslať jasné posolstvo. V roku 1907 to určite urobil.

Ťaženie Pia X. proti modernizmu malo oveľa jasnejší terč, než sa všeobecne usudzuje. Zamerail sa na tých teológov, filozofov a historikov, ktorí sa pri štúdiu teológie a cirkevných dejín snažili uplatňovať kritické, pozitivistické a vedecké metódy. Tie zasiahli priamo do srdca presvedčenia cirkvi (zdedeného od Tomáša Akvinského), že viera a rozum sú nerozlučne späté. Treba poznamenať, že modernizmus bol znevažujúcou nálepkou, ktorú dalo Sväté officium jednotlivcom, ktorých považovalo za kacírov. Mnohí z týchto učencov sa empirickým výskumom dopracúvali k spochybňovaniu základných myšlienok o povahe Krista, sviatostiach

a ekleziológii. Jednoducho povedané, podľa „modernistov“, ak čítate evanjelium pozorne, musíte dospieť k záveru, že mnohé z hlboko zakorenených presvedčení katolíckej cirkvi nemajú oporu v Písme ani v histórii. Na základe toho tvrdili, že treba prísť s pružnejším a pokrokovým chápaním viery, aby sa katolicizmus stal stráviteľnejším pre moderný svet. V podstate trvali na tom, že je povinnosťou cirkvi, nie spoločnosti, zmeniť sa. To predstavovalo drastickú výzvu pápežskej autorite a tradíciám rímskokatolíckej cirkvi.

Modernistické uvažovanie sa značne koncentrovalo vo Francúzsku a v Spojenom kráľovstve. Historická postava Ježiša Krista sa v devätnástom storočí dočkala obnoveného záujmu empirických historikov. David Strauss, nemecký liberálny protestantský teológ, a Ernest Renan, bretónsky sekulárny historik, uverejnili štúdie o udalostiach v Judei v prvom storočí.⁸¹ Obaja považovali Ježiša za historickú postavu, ani jeden z nich nepopieral jeho existenciu. Keď však prišlo na jeho božskú podstatu, vyjadrili skepticizmus a neistotu. Najkontroverzejšie bolo, že Strauss a Renan popierali, že opisy zázrakov a nadprirodzených javov sú historickými záznamami. Namiesto toho tvrdili, že ide o literárne prostriedky a metafory. Podľa Straussa a Renana tieto texty nemožno brať doslovne.

Pre Pia X. bolo problémom, keď sa katolícki teológovia a historici inšpirovali sekulárnym čítaním evanjelií. Mysliteľom, na ktorého sa Vatikán dôsledne zameral, bol Alfred Loisy. Bol to kňaz, ktorý v mladosti navštevoval Renanove prednášky na Collège de France, a liberálny, pokrokový a oddaný učenec. Akademickú kariéru začal v katolíckych inštitúciách a na prelome storočí bol výskumníkom na prestížnej École pratique des hautes études, ktorá sa špecializovala na pokročilé štúdiá.⁸² V roku 1902 si dal za cieľ vyvrátiť niektoré radikálnejšie tvrdenia tých, ktorí popierali božskú inšpiráciu Krista, a tak uverejnil knižku *L'évangile et l'église* (Evanjelium a cirkev). Tá spôsobila medzi katolíkmi senzáciu. Loisy v nej nezaujato a kriticky opätovne preskúmal štyri evanjeliá, popieral nadprirodzené a zázračné príbehy, ktoré sa v nich vyskytujú. Veril však, že Ježiš hlásal základnú formu spoločenskej organizácie, ktorú evanjeliá opisujú ako „kráľovstvo“.⁸³

Kristus pred svojím ukrižovaním ohlasoval príchod nového svetového poriadku, ale nešpecifikoval presne, čo to bude znamenať. Z evanjelií môžeme vycítiť len ten najvágnejší náčrt. Ako znie slávny

Loisyho citát: „Ježiš ohlasoval kráľovstvo, ale prišla cirkev.“⁸⁴ Toto nebolo popretie autority cirkvi alebo jej spoločenskej užitočnosti. Loisy bol príliš bystrý mysliteľ, aby povedal niečo také hrubé. Chcel zdôrazniť, že po Ježišovej smrti sa kresťanstvo a jeho rímska iterácia neobjavili plne sformované. Namiesto toho sa moderná cirkev časom postupne vyvíjala. Podliehala zmenám a inovácii tak ako každý organizmus. Z toho vyplývalo, že môže robiť chyby, ale zároveň je možné ju zdokonaľiť. Loisy si, obrazne povedané, strelil vlastný gól, keď v roku 1903 uverejnil epištolárnu brožúru *Na okraj jednej malej knižky*, v ktorej bránil svoje myšlienky pred cirkevnou hierarchiou.⁸⁵ Ku koncu roku sa päť Loisyho kníh ocitlo na indexe zakázaných diel a vyšetrovateľa Svätého officia (predtým rímskej inkvizície) zostavili zoznam jeho zásadných chýb.

Z hľadiska dvadsiateho prvého storočia pôsobia Loisyho tvrdenia umiernené a nadmieru rozumne. A predsa bolo jeho filologické a historické skúmanie pre Vatikán podvrtné. Zasiahlo priamo do srdca katolíckej hierarchie. Počas pontifikátu Pia IX. sa jednoznačne vyhlásilo, že pápežský úrad je správcom „pokladu viery“.⁸⁶ Konceptu „pokladu viery“ čitatelia v dvadsiatom prvom storočí veľmi nerozumejú. Vysvetlím ho čo najjednoduchšie: cirkev učila, že Božie zjavenie sa skončilo, keď Ježiš štyridsať dní po zmŕtvychvstaní vystúpil na nebesia. Boh poskytol cirkvi všetko, čo potrebuje vedieť o spásе, teológii a sviatostiach. Tento „poklad viery“ mal strážiť pápež ako Kristov námestník na zemi. Hoci sa Božie zjavenie skončilo, nie všetky záležitosti alebo otázky sú zodpovedané vo Svätom písme. Preto si nejasnosti alebo opomenutia v evanjeliách, Skutkoch apoštolov alebo listoch z času na čas vyžadujú objasnenie alebo interpretáciu. A na tú má monopol pápež. Pravda je nemenná, ale občas môže nástupca svätého Petra definovať tie prvky „pokladu viery“, ktoré samotný Ježiš nespomenul. Pápež bol v rámci cirkvi najvyšším učiteľom a bolo povinnosťou všetkých riadiť sa jeho neomylnými vyhláseniami.⁸⁷

Dogmatická katolícka teológia bola v priamom spore s modernizmom. Pre Loisyho a pre každého intelektuálne poctivého bolo nemožné veriť, že v roku 33 bola nemenná Božia pravda zverená pápežovi, aby ju chránil pred silami omylu a zla. Kritický rozbor Biblie, racionálna filozofia a kritická história boli vážnym ohrozením dôveryhodnosti katolicizmu. Loisy nebol jediný, kto spochybňoval vývoj ranej cirkvi.

Aj Maurice Blondel, Louis Duchesne, George Tyrrell, Hermann Schell a Franz Kraus tvrdili, že cirkev je premenlivá a jej teológia by sa mala vyvíjať.⁸⁸ Niektoré katolíčky, ako Adelaide Coariová a Felicita Buchnerová, presadzovali feministické reformy v rámci cirkvi a spoločnosti.⁸⁹ To však neimponovalo jezuitským editorom *Civiltà Cattolica*, novín, ktoré patrili medzi najbližšie kúrii. Pre nich bolo nemožné prekročiť hranicu príbehu z knihy Genezis, podľa ktorého boli ženy menejcenné a podriadené mužom. Pri presadzovaní úlohy ženy v cirkvi sa za celé storočie spravil iba malý krok vpred.

Pius X. nevnímal modernizmus v intelektuálnych pojmoch, ale ako vzburu, ktorú treba potlačiť represiou.⁹⁰ Nezaujímal ho akademický obsah ani obdivuhodné bádanie ľudí zapojených do hnutia. Dianie sa urýchlilo francúzskym zákonom o odluke. V júli 1907 vydalo Sväté ofícium dekrét *Lamentabili sane exitu* (So skutočne poľutovaniahodnými dôsledkami).⁹¹ Odsúdilo v ňom šesťdesiat tvrdení, v prvom rade súvisiacich s biblickou exegézou a pôvodom katolíckej cirkvi. Viac ako päťdesiat z týchto tvrdení pochádzalo z Loisyho prác.⁹² Loisy sa s veľkou dôstojnosťou bránil v troch knihách, ktoré parížsky arcibiskup okamžite odsúdil. V roku 1908 Loisyho exkomunikovali a zakázali mu vyučovať vo všetkých katolíckych inštitúciách.⁹³ Nemali by sme ho však príliš ľutovať, pretože v priebehu roka ho vymenovali za profesora náboženských dejín na Collège de France, čo bola popredná akademická inštitúcia tretej republiky. Sekulárne úrady v Paríži odmenili tohto odpadlíckeho kňaza za to, že sa odvrátil od Vatikánu.

Dekrét *Lamentabili* bol však len začiatkom. Pius X. uvažoval o oveľa ambicióznejšom projekte. Ôsmeho septembra 1907 vyšla jedna z najvýznamnejších pápežských encyklik všetkých čias. Jej názov znel *Pascendi dominici gregis*.⁹⁴ Ak si tento dlhý dokument prečítate v úplnej tichosti, takmer začujete, ako sa zatvárajú dvere katolíckej mysle. V podstate to bola pápežská obžaloba modernizmu, ktorý opísal ako „syntézu všetkých kacírstiev“. Táto encyklika je napísaná v dlhých, rozvláčných a pomerne zdvorilých latinských vetách, preto je veľmi ťažké ju preložiť a ešte náročnejšie interpretovať. Je kritikou modernistov, keď konajú ako podvádzajúci teológovia, historici a reformátori. Text dokazuje, ako veľmi Vatikánom otriasol výskum a teória začiatku dvadsiateho storočia. Medzi touto encyklikou a predchádzajúcimi odsúdeniami moderných kacírstiev bol zásadný rozdiel.⁹⁵ Druhá polovica viac než tridsaťstranovej

encykliky sa vo vážnom tóne venuje spôsobom, akými by mali bežní katolíci bojovať proti modernizmu.

Zoznam úloh obsahoval znovuobjavenie scholasticizmu svätého Tomáša Akvinského. Vatikán v podstate presadzoval použitie filozofie z trinásteho storočia na vyrovnanie sa s výzvami dvadsiateho storočia. Tým vstúpil do vojny myšlienok so značným intelektuálnym hendikepom. Zlovestnejšie bolo, že sa zároveň pokúsil použiť totalitné nástroje na dozor nad katolíkmi. Biskupi a kňazi dostali za úlohu cenzurovať a zakazovať kacírské publikácie a zakazovať katolíkom účasť na podujatiach a kongresoch, ktoré organizovali modernisti. Existoval návrh na vytvorenie diecéznych dozorných výborov, ktoré by sledovali podozrivých intelektuálov a duchovných. Tieto cirkevné výbory mali pôsobiť v prísnom utajení, zhromažďovať informácie o spurných duchovných s intelektuálnymi aspiráciami a posilať ich kúrii. Menej zlovolné bolo nariadenie, že tieto výbory majú mať za úlohu odstraňovať falošné relikvie z kostolov a určovať autenticnosť zjavení a videní v rámci svojej jurisdikcie. Cieľom bolo zabrániť šarlatánom a falošným vizionárom, aby spôsobovali verejné škandály a zahanbenie. Biskupi mali každé tri roky vypracovať správu o takýchto aktivitách vo svojich diecézach. Mali horlivo dozerieť na semináre a rehoľné rády. A na záver bol k encyklike pripojený dekrét *Lamentabili*.⁹⁶

Encyklika *Pascendi* bola nekompromisným odmietnutím všetkého, čo nemalo pôvod v katolíckom myslení. Opätovne sa v nej zdôraznilo tvrdenie, že mimo rímskej cirkvi niet spásy. V tomto nebola encyklika ničím novým a len sa v nej zopakovali mnohé napomenutia z dokumentu Pia IX. *Syllabus omylov* z roku 1864. Nezvyčajnejšia bola výzva katolíkom, aby vypudili zo svojich radov skrytých liberálov a modernistov. Podľa predstavy Pia X. o budúcnosti bude na tom cirkev lepšie, ak bude menšia a jednodiatejšia. Napomenutie, aby katolíci vyhľadávali, udávali a exkomunikovali tých, ktorí súhlasia s modernými omylmi, zavaňovalo najhoršími časmi inkvizitného honu na kacírov a čarodejnice. Kľúčovým rozdielom bolo, že tentoraz cirkev nemala podporu štátu. Sekulárny štát nemal záujem trestať tých, ktorí prekročili dusivé hranice ortodoxie.

Menej pozornosti sa venovalo klerikalizmu a sebareferenčnému tónu encykliky. Zabezpečenie ideologicky čistých a dobre vyškolených kňazov patrilo medzi hlavné priority encykliky *Pascendi*. Do celého Talianska vyslali apoštolských vizitátorov, aby očistili všetky inštitúcie od moder-

nistických kacírstiev.⁹⁷ S tým istým zámerom zriadil Vatikán seminár, ktorý sám viedol. Sarto bol takmer štyridsať rokov poslušným kňazom a lojálnym biskupom. Mal autoritárske nastavenie mysle, ktoré skrýval za vidiecku srdečnosť. Rád opisoval laikov ako pasívne a chybujuce deti, ktoré treba viesť alebo občas dotiahnuť k „pravde“. Kňazstvo zostalo v očiach Vatikánu pomazanou kastou oddelenou od zvyšku spoločnosti. Duchovní stále vnímali sami seba ako privilegovaný prvý stav starého spoločenského poriadku. Táto klerikalistická mentalita brzdila a zásadne ovplyvnila vývoj katolicizmu. Vytvorila cirkev, ktorá zúfalo bránila povest' svojich kňazov pred akýmkoľvek závanom škandálu. Ukázalo sa, že takéto vysoké ideály čistoty a dokonalého správania dokážu ľudia len veľmi ťažko naplniť.

Encyklika *Pascendi* vyvolala vlnu exkomunikácií tých, ktorí vo svojich publikáciách popierali dogmy. Nezávisle myslíaci, ako napríklad Loisy, sa vzdali katolíckej viery a venovali sa čisto vedeckej činnosti. Iní sa skrývali a tajili svoje skutočné názory. Počas nasledujúcich dvoch desaťročí boli liberálni a sociálni katolíci umlčaní. Jednou z menej známych postáv, ktoré sa objavili v tomto období, bol monsignor Umberto Benigni,⁹⁸ kňaz z Umbrie, ktorého nelichotivo opísali ako „extrémne tučného, s neohrabaným správaním a rečovou chybou“.⁹⁹ Predtým, ako sa stal knihovníkom vo Vatikánskej apoštolskej knižnici, sa špecializoval na štúdium cirkevných dejín. Bol plamenným novinárom a bol zdatný v polemikách. Na začiatku dvadsiateho storočia vyučoval cirkevné dejiny na Seminario Romano a potom na Accademii dei Nobili Ecclesiastici.¹⁰⁰

Napriek svojim akademickým zásluhám bol Benigni vnímaný ako burič a neriadená strela. Jeho bulvárny spôsob písania a teologická neústupnosť mohli ľahko prilíť olej do ohňa konfliktu medzi cirkvou a štátom. Za pontifikátu Pia X. a jeho štátneho sekretára Merryho del Vala dostal tento demagóg prominentnú rolu. V roku 1906 Benigniho vymenovali za podsekretára Kongregácie pre mimoriadne cirkevné záležitosti.¹⁰¹ Tento odbor sa zaoberal rozmanitými krízami a naliehavými záležitosťami. Štátny sekretariát posúval záležitosti Kongregácii pre mimoriadne cirkevné záležitosti, ale nezasahoval do jej rokovaní. V roku 1903 tvorilo jej členov štrnásť kardinálov a rovnaký počet úradníckych prelátov. Táto kongregácia mohla v špecifických záležitostiach dohliadať na zahraničnú politiku a na univerzálnu cirkev.¹⁰² Hoci v porovnaní

s ostatnými šlo o malý odbor, vďaka svojim dozorným právomociam a schopnosti prevážiť nad ostatnými vatikánskymi úradmi dosiahol viac, než by sa odeň čakalo. Umiestniť Benigniho na tento odbor bolo ako pustiť pytiaka do rezervácie veľkej zveri.

Benigni bol ambiciózny a bezškrupulózny, vysoké postavenie v kúrii bolo uskutočnením jeho celoživotného sna. Benigniho, ktorý sa usiloval získať uznanie akademickej komunity, občas prehliadali pre jeho staromódny prístup k histórii. Môžeme sa len domnievať, či sa rozhodol pomstiť za roky strávené na okraji cirkevného a intelektuálneho života. Vatikán na rozdiel od svojich diplomatických spojencov nemal tajnú spravodajskú službu, a preto sa musel spoliehať na nepriame zdroje informácií. Benigni si myslel, že cirkev to znevýhodňuje. Chcel vytvoriť sieť informátorov, ktorí by kúrii dodávali informácie a udávali kryptomodernistov,¹⁰³ a financovať provatikánske noviny, aby hanili protivníkov a získavali si katolícku verejnú mienku.

Aby Benigni pomohol tomuto úsiliu, založil v roku 1909 Spoločnosť Pia V., nazývanú aj *Sodalitium Pianum* alebo *Sapinière*.¹⁰⁴ Táto tajná sieť vznikla s tichým súhlasom kardinála Merryho del Vala a pápež dostával správy o jej činnosti. Benigni redigoval vo svojom byte denný spravodajský list *La Corrispondenza Romana*; neskôr vychádzal vo francúzštine ako *La Correspondance de Rome*.¹⁰⁵ Úzko spolupracoval s radikálnou pravicovou stranou *Action Française*, ktorú založil Charles Maurras. Toto monarchistické a ultrakatolícke hnutie bolo viac než ochotné poskytovať mená údajných francúzskych modernistov.¹⁰⁶ Veľká časť korešpondencie v rámci *Sodalitium Pianum* bola kódovaná a jej agenti pôsobili takmer na celom starom kontinente.

V diecéze Treviso mal Benigni niekoľko nezvyčajných agentov. Traja bratia Scottonovci, Andrea, Jacopo a Gottardo, boli všetci kňazi a nekompromisní voči tým, ktorých podozrievali z laxnosti. Pius X. sa s nimi osobne poznal a mal ich rád. Svojmu špionážnemu šéfovi posielali podrobné správy o podozrivých zo zhovievavosti a presadzovali Piove myšlienky vo svojom kúte severného Talianska. Táto špionážna taktika spôsobila značné zdesenie medzi duchovnými, ktorých mohli kedykoľvek zavolať do Ríma, aby odpovedali na anonymné obvinenia. Dokonca aj arcibiskupi z Milána, Bologne, Pisy, Kolína nad Rýnom a Paríža sa stali terčom útokov, že sú príliš mäkkí voči modernizmu. Kúria im prikázala, aby zdvojnásobili úsilie na jeho potlačenie.

Medzi obeťami *Sodalitium Pianum* bol páter Angelo Roncalli (paradoxne, bol Benigniho študentom v Seminariu Romano, kde dostal skromnú radu „čítať málo, čítať málo, ale čítať dobre“).¹⁰⁸ Obvinili ho zo šírenia modernistickej doktríny na seminári v Bergame, kde vyučoval teológiu. Kontroverznou zostáva otázka, či bol Eugenio Pacelli, jeden z najvýznamnejších diplomatov kúrie, skutočne členom *Sodalitia*. Ako člen Kongregácie pre mimoriadne cirkevné záležitosti Pacelli Benigniho dobre poznal a sympatizoval s jeho uhlom pohľadu. Bolo nevyhnutné, aby sa mladý Eugenio ako stúpenec Pia X. významne zapojil do honu na modernistov a represálií proti nim.¹⁰⁹

V roku 1910 sa boj proti modernému kacírstvu stupňoval. Kúria uznala, že Benigniho úsilie bolo úspešné, ale obávala sa, že mnohí modernisti boli vytlačení do podzemia a pôsobia ako „spiaci agenti“ v Pánovom stáde. Prijala rozhodnutie vnútiť protimodernistickú prísahu všetkým duchovným v aktívnej službe a vyučujúcim v seminároch. Prvého septembra bolo pápežským *motu proprio Sacrorum antistitum* stanovené znenie tejto prísahy.¹¹⁰ Bol to dlhý text, ktorým sa potvrdzovala úplná vernosť prisahajúceho dokumentom *Lamentabili a Pascendi*. Medzi jeho najkontroverzejšie pasáže patrilo jasné odmietnutie histórie:

Celým srdcom sa podriaďujem všetkým odsúdeniam, vyhláseniam a predpisom v encyklike *Pascendi* a v dekréte *Lamentabili*, obzvlášť tým, ktoré sa vzťahujú na to, čo sa nazýva dejiny dogiem, a pripájam sa k nim. Zavrhujem aj omyl tých, čo tvrdia, že viera predkladaná Cirkvou protirečí dejinám a že katolícke dogmy, ako sa chápu dnes, sa nedajú zladať so skutočnými počiatkami kresťanského náboženstva.¹¹¹

Táto ponižujúca a lokajská prísaha znemožňovala v cirkvi akékoľvek vyjadrenie sympatií k modernizmu. V reakcii na túto prísahu zakázali vlády Talianska a Francúzska tým, ktorí protimodernistickú prísahu zložili, vyučovať na svetských univerzitách. Prísahu zrušil až v roku 1967 pápež Pavol VI.

Tento boj sa prelial do aktívnej politiky. Niekoľko hnutí po celej Európe chcelo premeniť sociálny katolicizmus ohlásený v encyklike Leva XIII. *Rerum Novarum* na hnutie za „kresťanskú demokraciu“ a práva

robotníkov. Vo Francúzsku bola po roku 1900 na vzostupe organizácia Marca Sangnieria *Le Sillon*, ktorá chcela, aby sa katolíci aktívne zapájali do občianskej spoločnosti a republikánskej politiky.¹¹² *Le Sillon* veril v republikánstvo a demokraciu. Jeho prvoradou misiou bolo zosúladiť cirkev s masovou politikou a so sociálnou starostlivosťou.¹¹³ V Taliansku v roku 1874 založil gróf Giuseppe Grosoli federáciu katolíckych združení *Opera dei congressi* s cieľom začleniť náboženstvo do verejného života. Združenie však narazilo na dekrét Pia IX. *Non expedit*, ktorý katolíkom zakazoval účasť na demokratickej politike štátu. Grosoli mal obmedzený manévrovací priestor, keďže nesmel kandidovať vo voľbách a dostať sa do parlamentu. Združenie mohlo len neformálne lobovať za práva katolíkov, vzdelávanie robotníkov a dobročinnú prácu.¹¹⁴ Na úsvite dvadsiateho storočia sa objavila nová skupina radikálnejších aktivistov a kňazov, ktorí chceli, aby sa katolíci politike nielen prizerali, ale aby za zapojili do volieb.

Najznámejšími predstaviteľmi tohto prúdu boli kňazi Romolo Murri a Luigi Sturzo. Murri bol roľníckeho pôvodu a pochádzal z regiónu Marky. Tento mladý kňaz mal krátko po tridsiatke a mal dar reči. Pevne veril v nejasne definované ideály kresťanskej demokracie.¹¹⁵ Veril, že katolicizmus by sa nemal utáľovať do geta, ale namiesto toho priamo čeliť modernej spoločnosti. Katolíci by mali aktívne vstúpiť do politiky a snažiť sa formovať práva a život obyčajných ľudí. Pevne veril v silu zastupiteľskej demokracie. Na rozdiel od Murriho bol sicílsky šľachtic Sturzo pragmatickejší a chápal, že vytvorenie katolíckej strany v Taliansku pôjde pomaly.¹¹⁶

Pius X. bol naklonený hľadaniu riešenia rímskej otázky z roku 1870. Napriek Svampovmu fiasku v Bologni v roku 1904 povolil biskupom neformálne stretnutia s talianskou kráľovskou rodinou a medzi Vatikánom a „uzurpátorskou“ vládou v rímskom paláci Chigi sa otvorili nepriame komunikačné kanály. Po bolonskom kongrese v dňoch 10. až 13. novembra 1903 stratili Grosoliho konzervatívni stúpenci väčšinu. Opraty moci prevzali Murriho sociálni katolíci. Pozorovateľov z kúrie čoraz viac znepokojovala radikalizácia združenia *Opera dei congressi* a rozhodli sa ho rozpustiť.¹¹⁷

O rok neskôr vyšla encyklika *Il Fermo proposito* v taliančine, nie v archaickej latinčine. V tomto dokumente sa Pius prihovril biskupom z Apeninského polostrova a predstavil víziu vytvorenia hnutia *Azione*

Cattolica (Katolícka akcia). Katolícka akcia mala byť hnutím fungujúcim pod prísnou kontrolou Vatikánu, vytvorená, aby propagovala medzi širokou verejnosťou poslušnosť katolíckej teológii, katolíckym hodnotám a sociálnemu učeniu. Pius dovolil katolíckym laikom vstúpiť do troch nižších organizácií pod záštitou *Azione Cattolica*. Boli nimi ľudový zväz, socioekonomický zväz a volebný zväz.¹¹⁸ Ich poslaním bolo propagovať dobročinnosť, vzdelávanie a zlepšovanie hospodárskych vzťahov. Najradikálnejším ustanovením encykliky bolo implicitné povolenie, aby mohli katolíci hlasovať vo voľbách a v niektorých výnimočných prípadoch kandidovať. Členovia *Azione* aktívne lobovali u vlády v záležitostiach súvisiacich s cirkvou a jej učením. V encyklike *Il Fermo proposito* sa však nezašlo tak ďaleko, aby sa dovolilo vytvoriť v Taliansku katolícku politickú stranu, a stále sa v nej katolíckym kňazom zakazoval vstup do poslaneckej snemovne v paláci Montecitorio.

Pre Umberta Benigniho a jeho agentov v *Sodalitium Pianum* bol sociálny a politický katolicizmus vždy podozrivý. Ochota niektorých katolíckych aktivistov usilovať sa o kompromis s liberálnou koalíciou Giovanniho Giolittiho ich vystavila podozreniu z modernizmu. Hoci Benigni a Murri boli priatelia, odhodlanie Murriho vydať sa na aktívnejšiu a radikálnejšiu politickú dráhu zničilo ich dobré vzťahy.¹¹⁹ Benigni boli podozrievavý aj voči *Sillonu* Marca Sangniera, čo bol progresívny katolícky časopis a hnutie. Reakcionári z *Action Française* hanili túto publikáciu pred kúriou ako podvratnú a liberálnu. Maurras a Sangnier na seba priamo útočili vo francúzskej tlači.¹²⁰ Vatikán *Le Sillon* napriek prvotnej podpore nakoniec v roku 1910 odsúdil.¹²¹ Rubikon takpovediac prekročil Murri. Pre rastúci radikalizmus ho v roku 1907 suspendovali z kňazskej služby. Dva roky nato kandidoval do talianskej poslaneckej snemovne. Murriho zvolili za poslanca strany *Lega Democratica Nazionale*. Po obsadení kresla v paláci Montecitorio ho automaticky exkomunikovali za neuposlúchnutie pápežského príkazu, ktorý mu zakazoval kandidovať do parlamentu.¹²²

Umiernenejší a úspešnejší bol gróf Vincenzo Ottorino Gentiloni, ktorý sa rozhodol postupne posunúť katolícky volebný zväz smerom k aktívnej účasti v politike. V roku 1912 akceptoval politický pakt s liberálmi Giovanniho Giolittiho. Podľa neho mali mať katolícke školy nárok na štátne financovanie, nemal sa legalizovať rozvod a duchovenstvo malo garantované privilégium samostatného právneho tribunálu.

„Gentiloniho pakt“ skryto umožnil katolíkom vstup do parlamentu. Schválil sa ním prokatolícky volebný program a pakt viedol k tomu, že Liberálna strana prijala do svojich radov katolíkov.¹²³ Aby si neznepriatelili Pia X., nevznikla žiadna nezávislá katolícka strana. Vo voľbách v roku 1913 mali prvýkrát všeobecné volebné právo do dolnej snemovne všetci muži. Liberáli získali v poslaneckej snemovni 270 z 508 kresiel.¹²⁴ Giolittiho vláda sa napriek skrytej podpore katolíkov udržala pri moci len rok, ale padla, keď jej radikálnejší členovia odmietli podporiť dobývanie Líbye a obávali sa rastúceho klerikalizmu. Hoci to sotva bolo sľubné, prelomila sa posvätná bariéra *Non expedit*. Pre pravoverných talianskych katolíkov sa objavil precedens, aby sa zapájali do aktívnej politiky.

Počas Sartovho pontifikátu nevykazoval boj proti modernizmu žiadne znaky oslabovania. Liberálni katolíci vnímajú túto epizódu s hrôzou a odsudzujú ju, pretože sa ňou na päť desaťročí oneskoril pokrok v rámci cirkvi, zatiaľ čo konzervatívci ju oslavujú ako posledný prípad, keď sa úspešne presadili kľúčové hodnoty katolicizmu a katolicizmus odrazil svojich nepriateľov. V tomto svetle vnímajú piovské desaťročie 1903 až 1914 ako zlatý vek, v ktorom si cirkev udržala súdržnosť a dokázala potlačiť kacírov. Také vízie sú nezlučiteľné. Pokrok modernizmu medzi duchovnými sa oddialil, ale nebol porazený. Liberálni a sociálni katolíci bez ohľadu na zákazy a exkomunikácie nezmizli. Benigniho špiónážnou sieťou a novinárskou činnosťou sa upevnila tajnostkárka povaha cirkvi a jej nedôvera k vonkajšiemu svetu. Prenasledovanie a vylučovanie protivníkov určite nevrhlo na katolicizmus dobré svetlo v storočí, ktoré inak charakterizoval vedecký pokrok a demokracia.

Pius X. napriek zameraniu sa na to, aby viedol laikov, nebol skvelým misionárskym pápežom.¹²⁵ Najvýznamnejším úspechom v prvom desaťročí dvadsiateho storočia bola misia Williama O'Connella, vtedajšieho portlandského biskupa (ktorý sa v roku 1907 stal biskupom v Bostone a o štyri roky neskôr kardinálom) v cisárskom Japonsku. Obdobie Meidži znamenalo koniec šogunátu a rýchlu industrializáciu krajiny vychádzajúceho slnka. Po storočiach izolácie mohli Európania vstúpiť na japonské ostrovy. V marci cisárska armáda porazila Rusov v Mukdene a o dva roky neskôr admirál Tógó potopil ruskú flotilu v bitke pri Cušime.¹²⁶ Japonsko sa stalo svetovou veľmocou.

Od násilnej mučeníckej smrti jezuitských misionárov koncom šestnásteho storočia sa katolíckej cirkvi nepodarilo rozšíriť za hranicu niekoľkých malých bášt v Číne. O'Connell dostal za úlohu nadviazať priateľské vzťahy s cisárskou vládou a využiť príležitosti na expanziu. Počas návštevy v roku 1905 prijal biskupa na audiencii cisár Meidži a po ňom jeho premiér princ Taró Kacura. Týmito rozhovormi sa však nezmenilo nič na tom, že v ríši so 48 miliónmi obyvateľov bolo len 55 000 katolíkov. O'Connell však túto príležitosť využil na usporiadanie hierarchie a správy japonskej cirkvi. Jeho najväčším úspechom bolo získanie nadšenej Kacurovej podpory pri založení katolíckej univerzity v Tokiu. Túto univerzitu mali spravovať jezuiti a jej cieľom bolo vytvoriť centrum na výmenu poznatkov medzi Západom a Východom.¹²⁷ Spoločnosť Ježišova otvorila brány Univerzity Sofia v roku 1913. Škola sa rýchlo rozširovala a stala sa jednou z popredných súkromných univerzít impéria – inštitúciou, ktorej sa stále darí.

Zložitejší bol postupný pokrok cirkvi v subsaharskej Afrike. Bola to dlhodobá ambícia katolíkov a rastom európskeho imperializmu sa tento cieľ značne uľahčil. Francúzska vláda napriek svojmu antiklerikalizmu považovala misionárov, ako boli Bieli otcovia (nazývaní aj Misionári Afriky, pozn. prekl.), za nástroj na westernizáciu domorodého obyvateľstva. Mnohí misionári boli veľkí idealisti; chceli šíriť slovo Božie a zlepšiť materiálne postavenie miestneho obyvateľstva. Len máloktorých zaujímala ochrana jeho kultúry alebo viery spoločností, ktoré považovali za primitívne. Misie určite priniesli nejaké západné poznanie a isté obmedzené zlepšenie materiálnych podmienok, ale často na úkor vymazania miestnej kultúry a posilnenia európskeho imperializmu a nadradenosti belochov.¹²⁸

Dobrou prípadovou štúdiou je Kongo. Toto územie bolo súkromným lénom Leopolda II. Belgický kráľ tvrdil, že prináša do tejto nepreskúmanej riečnej panvy humanitarizmus, zrušenie otroctva a vládu práva. V skutočnosti sa takými pobožnými tvrdeniami zakrývali pred vonkajším svetom vraždy, znásilnenia, rabovanie, mrženie a vykorisťovanie miestneho obyvateľstva európskymi dobrodruhmi a žoldnieri. Leopold získal zo svojej súkromnej kolónie nepredstaviteľné bohatstvo.¹²⁹ Belgický kráľ povzbudzoval misionárov, aby prišli do Konga a obrátili miestne obyvateľstvo na kresťanstvo. Rozsiahle územia v Kongu si vo forme koncesií prenajali katolícke rehoľné rády, ktoré pred koloniálnou

brutalitou zatvárali oči. Práve protestantskí misionári a laickí humanitárni pracovníci, ako diplomat Roger Casement, ako prví upozornili na prebiehajúce masakry.¹³⁰

Katolíci si sprvu mysleli, že protestanti hania úsilie európskej katolíckej moci priniesť kresťanstvo do Afriky. Arcibiskup z Baltimoru kardinál James Gibbons verejne chválil Leopolda a jeho humanitárne úsilie.¹³¹ V máji 1906 podpísali belgický kráľ a Merry del Val, ktorý konal v mene Vatikánu, konkordát, v ktorom boli definované vzťahy cirkvi a štátu v Konžskom slobodnom štáte. Bola to jediná takáto zmluva medzi pápežským úradom a európskou zámorskou kolóniou. Cirkvi poskytla veľké misionárske stanice s rozlohou 100 až 200 hektárov a v podstate monopol na štátne vzdelávanie. Z katolicizmu urobila implicitného partnera belgického koloniálneho projektu. Katolícka cirkev tak uzavrela dohodu s jednou z najbezohľadnejších a najkrutejších európskych koloniálnych správ v dejinách.¹³²

Krátko po podpise tejto dohody vyšli niektorí misionári s pravdou von a priznali brutalitu belgickej nadvlády v Kongu. Zasadzovali sa za parlamentné vyšetrovanie a tvrdili, že belgický štát by mal kolóniu anektovať a odobrať kráľovi toto súkromné vlastníctvo, hoci, samozrejme, bez výhrad akceptovali, že toto územie má zostať belgickým koloniálnym majetkom. Následná veľmi kritická správa nezávislej vyšetrovacej komisie pobúrila európsku verejnú mienku. Fotografie odrezaných rúk, chrbtov dolámaných bičmi a vypálených dedín spôsobili, že Leopoldove tvrdenia o humanitárnosti vyzneli ako prázdne reči.¹³³ Hoci cirkev nepáchala na miestnom obyvateľstve koloniálne násilie, zatvárala pred ním oči.¹³⁴ Kľúčové bolo, že cirkev hľadala vo svete kolónií štátnu ochranu a záštitu, aby mohla rozširovať svoje misie. Bola to faustovská dohoda medzi rímskokatolíckou cirkvou a škodlivým imperializmom.

Vatikánsku mašinériu trápil aj koloniálny vývoj v Ázii. Po španielsko-americkej vojne v roku 1898 pripadli Filipíny Spojeným štátom. Všetci biskupi na týchto ostrovoch boli naďalej Španieli a hispánske rehoľné rády si udržali obrovské statky, zatiaľ čo domorodí duchovní mali len malú nádej na povýšenie.¹³⁵ Tento systém by mohol pod americkým poručníctvom pokračovať, nebyť obrovskej gerilovej kampane, ktorá vypukla krátko po okupácii Manily. Nacionalistický vodca Emilio Aguinaldo koordinoval trojročnú gerilovú vojnu proti USA, v ktorej zahynuli tisíce ľudí.¹³⁶ Páter Gregorio Aglipay, jeho najvyšší vojenský

kaplán, bojoval za vytvorenie národnej filipínskej cirkvi, ktorej vedenie by namiesto zahraničnej hispánskej elity tvorili miestni biskupi, ktorí by aj spravovali majetok.¹³⁷ Boje sa skončili v roku 1902 a Aglipay využil americkú ponuku na amnestiu. V nasledujúcich mesiacoch založil *Iglesia Filipina Independiente* (IFI) – Nezávislú filipínsku cirkev. V októbri 1902 Aglipaya vymenovali za *Obispo Máximo* (najvyššieho biskupa).¹³⁸

Aglipayovým novým titulom sa narúšal monopol rímskeho pápeža nad vymenúvaním biskupov,¹³⁹ na ktoré si Aglipay a jeho stúpenci podľa predpokladov odmietli pýtať pápežské povolenie. To viedlo ku schizme, ktorou sa IFI premenila na nezávislú cirkev s čoraz viac protestantskou teológiou. Americký guvernér Howard Taft sprvu uznával, že všetok cirkevný majetok patrí IFI, a v roku 1906 už patrili do Aglipayovej sekty jeden až tri milióny Filipíncov. Zdalo sa, že katolícka cirkev smeruje k tomu, aby ju zatienila schizmatická a konkurenčná národná cirkev. Miestne duchovenstvo lojálne k Vatikánu sa odvolalo na Najvyšší súd USA s argumentom, že ako súčasť mierovej dohody so Španielskom zostala všetka cirkevná pôda majetkom katolíckej cirkvi. Najvyšší súd USA rozhodol, že okupácia cirkevnej pôdy zo strany IFI je nelegitímna a IFI musí všetok skonfiškovaný majetok bezodkladne vrátiť katolíckej cirkvi. Tento rozsudok zvrátil situáciu a poskytol Vatikánu prostriedky, aby na Filipínach získal prevahu.¹⁴⁰ Aglipayova IFI prežila, ale dnes má nepatrný počet členov a je len tieňom svojej niekdajšej slávy.¹⁴¹ Aby sa Vatikán v budúcnosti vyhol takejto chúlостivej situácii, radšej sa naučil nadbiehať a pochlebovať postkoloniálnym režimom, než by umožnil rozkvet konkurenčných siekt.

Situácia v Južnej Amerike bola na prvý pohľad podobná. Na sklonku devätnásteho storočia cirkev prosperovala vo veľkej časti regiónu. Je pravda, že v Brazílii, Čile a Argentíne liberálne vlády obmedzili práva cirkvi a skonfiškovali leví podiel pôdy kláštorov¹⁴² a dokonca aj v hyperkatolíckom Mexiku zaviedli antiklerikálne vlády v sedemdesiatych rokoch devätnásteho storočia zákony obmedzujúce vplyv cirkvi.¹⁴³ Cirkev však podpísala približne tucet konkordátov s juhoamerickými republikami a počet hlavných miest s apoštolskými nunciami rástol. Opačne to bolo v Európe. Prínajmenšom na povrchu sa zdalo, že cirkev si v Južnej Amerike užíva monopol na verejné pobožnosti a vzdelávanie.

V roku 1875 sa v Mexiku dostal k moci generál Porfirio Díaz. Uvedomoval si, že potrebuje rozsiahlu podporu, a tak toleroval katolíkov vo

verejnej sféry a v politike.¹⁴⁴ Jeho režim nezvrátil konfiškáciu cirkevnej pôdy, ale tieto opatrenia ani nerozšíril. Cirkev mohla rozširovať iné svoje bohatstvo, než je pôda, prostredníctvom investícií do výrobných a infraštruktúrnych programov. Opäť sa tolerovali verejné pobožnosti, akými sú procesie počas katolíckych sviatkov;¹⁴⁵ počet cirkevných budov sa zdvojnásobil a počet detí v katolíckych školách sa zvýšil štvornásobne. Rehoľné rády, ktoré boli začiatkom sedemdesiatych rokov devätnásteho storočia vyhostené, sa diskrétno vrátili a len zriedka čelili nejakým otázkam. Vodcovia cirkvi rozoznali prínos porfirizmu (Diazovho režimu, pozn. prekl.) a loď nepotopili.

V roku 1912 bol Díaz už starnúcim a unaveným mužom. Nedokázal porozumieť rastúcej nespokojnosti pracujúcej chudoby na mexickom vidieku. Mimo hlavných miest mu chýbali zdroje aj energia, aby zastavil prúd rastúcej roľníckej nespokojnosti. Niekoľko radikálnych kňazov, ako páter Méndez Medina v hlavnom meste Mexiku, sa zasadzovalo za zavedenie sociálneho katolicizmu.¹⁴⁶ Pomaly sa objavili katolícke odbory, ktoré v prvých dekádach dvadsiateho storočia zaznamenali rast. V roku 1911 vznikla *Partido Católico Nacional*, voľne inšpirovaná nemeckou *Zentrumspartei*.¹⁴⁷ Keď v roku 1912 po páde porfirizmu vypukla mexická revolúcia, cirkev mala dobré postavenie.

Počas krátkého liberálneho režimu Francisca Madera sa revolucionári na cirkev nezameriavali.¹⁴⁸ Tieto medové týždne netrvali dlho. Militaristi pod vedením Victoriana Huertu, ktorí prevzali moc po zavraždení Madera v roku 1913, sa uchádzali o podporu duchovenstva. Biskupi a elity podporovali Huertu v nádeji, že dokáže predísť vypuknutiu anarchie.¹⁴⁹ Bola to zbožná nádej a vypukla občianska vojna medzi militaristami a takzvanými konštitucionalistami. Tento konflikt zanechal katolícku cirkev v nežádeniahodnom postavení. Hoci mnohí v mexickej cirkvi podporovali sociálnu agendu, revoluční vzbúrenci vykresľovali katolicizmus ako kontrarevolučný. Revoluční vodcovia, ako Venustiano Carranza, ktorého podporovali mexickí protestanti, a Francisco „Pancho“ Villa, nemali katolicizmus veľmi v láske.¹⁵⁰ Na územiach, ktoré mali pod kontrolou, prenasledovali biskupov, kňazov a mníšky. Cirkevnú pôdu skonfiškovali.

Pre cirkev, ktorá donedávna zažívala rast a stabilitu, bola mexická revolúcia hlboko traumatická. Občianska vojna trvala od roku 1913 do roku 1915. V tom období vodcovia revolúcie navzájom súperili o nad-